

Олександр Бурчак

СВОЇХ ГЕРОЇВ ПОТРІБНО ЗНАТИ

*ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Я. П. БАТЮКА*

В-во «Барма»
Київ – 2017

Олександр БУРЧАК

СВОЇХ ГЕРОЇВ ПОТРІБНО ЗНАТИ

До 100-річчя від дня народження
Я. П. Батюка

Автор висловлює щиру вдячність усім своїм колегам і друзям, які допомагали у підготовці і написанні цього нарису: Г. В. Сороченко, Г. П. Самборській, С. А. Васіну, І. В. Компанієць, Є. О. Шевченко, В. М. Герасименку, М. В. Потелюхіній, П. Г. Макаренку, З. В. Василенко.

ISBN 978-966-7139-83-2

© Бурчак О., текст, 2017

© «Барма», додрук. підготовка, 2017

ПЕРЕДМОВА

Є імена, які становлять національну гордість країни, бо втілюють найкращі риси мільйонів людей – їхні мудрість, мужність, невичерпну творчість, їх нездоланний дух у боротьбі за світле прийдешнє. До таких імен-символів належить ім'я Якова Петровича Батюка, керівника Ніжинського підпілля в роки фашистської окупації України.

Слід пам'ятати, що його виключно прекрасне життя було подвигом наполегливості, цілеспрямованості, волі, дерзання. Ця обдарована людина користувалася б пошаною і визнанням суспільства і за інших обставин, і без її участі у смертельному двобої з жорстокими поневолювачами. Згадаймо рядки поета Віталія Коротича: «Життя – це не прожиті дні, а справи, що зробити встиг ти».

Та на жаль, мало хто із авторів публікацій про нашого героя дотримується такої думки. Хоча вже написано досить багато творів, різних за жанром та обсягом, в них, як правило, використовувались штампи, які ще в далекі роки створили радянські ідеологи, і якими користуються ще й зараз. Тут завжди фігурували гестапівські агенти, провокатори, а також і зрадники. А героїзм, на думку авторів, полягав у тому, що підпільники повинні були підірвати десятки ворожих ешелонів, вбити десятки, а краще сотні німецьких солдат і офіцерів. Тут все залежало від безмежної фантазії горе-літописців. А що вже говорити про тих псевдогеро-

їв, котрих обсипали численними орденами і привілеями за ті подвиги, які були тільки на папері.

Ще і до цього часу існує ганебна практика, коли з героя намагаються зробити ідола. При цьому чомусь забувають, що герой – це, перш за все, жива людина, яка має свій характер, свою індивідуальність, яка наділена позитивними і негативними рисами тощо.

Про Батюка написано чимало. Але, відомо, що література – це та галузь людської діяльності, де кількість не переходить у якість. А давньоримські мудреці вважали, що найнебезпечніша брехня – злегка викривлена істина.

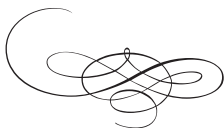
Мета цієї роботи – показати, як, яким чином незряча людина змогла створити й очолити підпільну організацію, і десятки людей пішли за нею, довіривши їй своє життя; а також розповісти, як саме народні месники хоробро боролися з жорстоким ворогом під керівництвом мудрого і сміливого Якова Батюка. І якщо я хоча б у чомусь переконаю читача, то вважатиму, що своє завдання виконав.

Є ще одна причина, яка спонукала мене написати цю роботу. У травні 2018 року виповнюється сто років від дня народження Батюка. А що наше суспільство знає про цю визначну людину? Про Батюка вже забувають і люди старшого покоління. Молодим людям взагалі про нього майже нічого не відомо. На жаль, ні в бібліотеках, ні в мережі інтернет вони не знайдуть достатньо корисної та цікавої інформації про незрячого героя, нашого співвітчизника.

Як відомо, людина живе стільки, скільки живе пам'ять про неї. То ж давайте продовжимо життя Якова Петровича Батюка.

«Настане день, коли сучасне стане минулим, коли говоритимуть про великі часи і безіменних героїв, які творили історію, я хотів би, аби всі знали, що не було безіменних героїв, а були люди, які мали свої імена, свій вигляд, свої сподівання і мрії, і тому страждання найбільш непомітного з них були не меншими, ніж страждання того, чиє ім'я увійде в історію. Нехай же ці люди будуть завжди близькими для вас як друзі, як рідні, як, зрештою, ви самі».

Юліус Фучик

РОЗДІЛ I РАННЄ ДИТИНСТВО

В селі Рижани Володарсько-Волинського району на Житомирщині в родині Петра Івановича та Параски Миколаївни Батюків 12 травня 1918 року народилася п'ята дитина. Хлопчика назвали Яковом.

Суворі дні громадянської війни. Часта зміна влади, розруха трагічно зачепили цю родину. Страшна віспа вирвала із життя одну із сестер Яші, а самого позбавила зору, коли хлопчикові минув один рік. Про медичну допомогу годі було і думати, якщо сьогодні, майже через сто років, лікарів у селі не набагато більше, ніж було тоді.

Дитинство незрячого хлопчика в селі 20-х років минулого століття не назвеш щасливим. Якщо і були у нього іграшки, то дуже примітивні. Зрячі діти могли роздивлятись картинки у книжках, щось самим малювати тощо. Нерідко, йдучи до школи, вони вже вміли читати і писати. А що робити сліпому? Старші не мали змоги приділяти молодшому багато уваги. Вони ходили до школи. А після уроків допомагали батькам по господарству. Бо працювати доводилось практично двадцять чотири години на добу. Обробляли землю. Годували скотину і птицю. Платили державні податки, які щорічно зростали. Частину сільгосппродукції продавали, аби купити такі необхідні речі як сіль, сірники, мило, гас, а також одяг, посуд і таке інше.

Та важке каліцтво не пригасило дитячу допитли-

вість Яші. В ранньому дитинстві його опікунами були старші брати Василь, Павло та сестра Ольга. Яша супроводжував їх у поле, на річку, в розвагах з дітьми. Рано навчився розпізнавати їх.

Добре орієнтувався в селі. Швидко навчився плавати. Не боявся залазити на дерева. Сміливо вивчав навколишнє середовище. Його не лякали ні синці, ні подряпини. Бився і товаришував із своїми однолітками.

Одним словом, початковий курс елементарної реабілітації незрячий Яша пройшов досить успішно. Ще й сьогодні, на жаль, трапляються випадки, коли до школи приходять незрячі діти, які не те, що бігати чи плавати, а навіть правильно ложку тримати в руках не можуть. Причини бувають різні, але дитині від того не легше.

Дитячі роки спливають швидко. І ось перед родиною Батюків постало питання – а що робити далі? В якій школі навчатись незрячому хлопчику? Якось дізналися, що у Києві для таких дітей є школа-інтернат. І от у 1926 році туди відвезли восьмирічного Яшу. Школа була шестирічна, неповна. Але потрібно було з чогось починати.

Петро Іванович Батюк –
батько Якова Петровича

РОЗДІЛ II

ШКІЛЬНЕ ЖИТТЯ ЯКОВА БАТЮКА

Початок навчання у школі для Яші був дуже нелегким. Сільський хлопчак, він значно відставав у своєму культурному розвитку. У вісім років не вмів хоча б якось розповісти про себе, відповісти на питання вчителя. Тоді як багато його ровесників це робило досить легко.

Та хлопець вчився. Любив читати. Ввесь час щось майстрував. Взимку безстрашно ганяв на санчатах з Інститутської вулиці, де знаходилася школа, ледве не до самої Бесарабки.

Для Якова все в Києві було незнайомим – вулиці, будинки, трамваї, автомобілі, словом, все, чого у своєму селі він ніколи не бачив. Тому наполегливо почав вивчати місто.

Спочатку знайомився з вулицями, що знаходились поблизу інтернату. Маючи хорошу пам'ять і навички орієнтуватись у просторі, Яша успішно опановував географію міста.

Тут він відчував певні труднощі. Бо Київ – то не його рідні Рижани. Ходити потрібно тротуарами. Вміти правильно переходити через дорогу. Вчився орієнтуватись за допомогою міських шумів, запахів магазинів, перукарень, аптек і таке інше.

Через деякий час він уже вільно міг ходити містом – з тростиною і без неї. У майбутньому ці знання йому дуже знадобляться.

Відмінником він ніколи не був, але до навчання ставився досить сумлінно. Тому й задніх не пас.

Вчитися було дуже важко. Літератури, надрукованої шрифтом Брайля, не вистачало, Не вистачало також ні географічних карт, ні таких необхідних наочних посібників. Значну кількість навчального матеріалу учні сприймали на слух. На щастя, у школі були досвідчені педагоги, і вони робили все для того, аби діти могли повністю засвоїти шкільну програму.

А в інтернатському житті Яші вистачало всякого. Були й прикрі випадки. Як же боляче переживав він бойкот своїх товаришів, бо з його вини вчителі дізналися, хто із учнів палить цигарки. Цей присмак зради він запам'ятає на все життя.

Вже у підлітковому віці Яків став досить рішучою людиною, яка могла миттєво знайти вихід у найскрутніших ситуаціях.

Влітку 1931 року інтернат переїздив на дачу на лівий берег Дніпра. Допмагаючи технічному персоналу, старшокласники перевозили на човнах на нове місце ліжка, постіль, різне обладнання. Один із таких човнів, в якому знаходився Яків, опинився під пароплавом. Ще мить, і човна неодмінно затягне під гвинт. Жінки злякано закричали. Тоді Яків щосили відштовхнув веслом човна від корми. Хтось із учнів зробив те ж саме. Вони благополучно дісталися берега. Віддамо належне і незрячим підліткам, і вчителям, які доручили своїм вихованцям переправляти шкільне майно через Дніпро. Бо, як бачимо, ця справа була не такою вже й безпечною.

Кмітливість, винахідливість, сміливість, вміння зорієнтуватися в одну мить – ось які риси виховував у собі юний Батюк.

РОЗДІЛ III

ПОЧАТОК 30-х РОКІВ

Після закінчення школи Яків Батюк залишився в Києві, вступивши до індустріального технікуму для інвалідів на відділення деревообробки. Та провчившись півтора роки, зрозумів, що та професія не для нього. Тому й залишив навчальний заклад.

Але це не означає, що виробництво його зовсім не цікавило. Він зустрічався з товаришами, що навчалися в технікумі, та з тими, хто працював на підприємствах Українського товариства сліпих (УТОС). Він часто був на ніжинському та київських підприємствах, знайомився з процесами, різним устаткуванням. Розмовляв з майстрами. Пробував потроху і сам працювати. Пізніше свій виробничий досвід він використає у окупованому ворогом Ніжині.

Батюк гаряче наполягав на тому, щоб сліпі не жебракували, а йшли працювати в УТОС. Декількох чоловік і сам направив на роботу. Адже соціально-трудова реабілітація інвалідів по зору була визначена як головне завдання створеного у 1933 році Українського товариства сліпих.

Деякі автори намагалися «вручити» Якову баян, описуючи його підпільну діяльність. Рідні і друзі розповідали, що Яків не любив баян через те, що багато сліпих жебракували з ним на базарах, залізничних вокзалах, в інших людних місцях.

Ще й сьогодні, через вісім десятиліть, на незрячого часто дивляться як на жебрака. І йому пропонують гроші, якісь харчі тощо. Тому Яків вважав, що незрячим потрібно працювати, аби суспільство сприймало їх не як калік, а як повноцінних громадян.

Ох, як важко складалися сімейні обставини Батюків. Голодомор в Україні. Через відмову вступити до колгоспу родина змушена була виїхати із села і поселитися у Ніжині.

Цей факт біографії Батюка розписали так, як їм дозволила їхня багата чи не дуже багата фантазія. Немає потреби тут дискутувати. Нагадаємо лише авторам публікацій: якби родина Батюків була розкуркулена, то ні старший брат Якова Павло, ні сам Яків не змогли б закінчити вищі навчальні заклади. І вся родина опинилась би не у Ніжині, а на далеких просторах холодного Сибіру.

Під час колективізації селян насильно заганяли до колгоспу. А тих, хто чинив спротив, розкуркулювали – забирали все майно, а самих селян з їхніми родинами відправляли далеко на Схід. Тому Батюки вчинили мудріше. Аби не влазити у колгоспне ярмо, вони виїхали із села, забравши з собою ту невеличку кількість речей, які змогли вивезти. Залишили все, що заробили за десять років непомірно важкою працею. І, на їхнє щастя, не стали колгоспниками і не розділили печальну участь своїх односельчан під час сталінського голодомору.

До речі, тоді ж сталася ще одна дуже ганебна подія, про яку зараз чомусь майже не згадують. 27 грудня 1932 року Центральний виконавчий комітет Радянського Союзу видав постанову про паспорти, котрі вводились для жителів міст, щоб краще обліковувати

населення і щоб «розвантажити міста і очистити їх від куркульських кримінальних елементів». Адже то закладалася одна із адміністративно-правових основ нового кріпацтва та безприкладної тоталітарної державності.

«Куркульськими елементами», від яких належало очищати міста, виявились усі селяни, які від'їздили з села без особливого дозволу місцевої влади. Паспортний режим знову закріплював селян, як то було до 1861 року.

Система обов'язкових прописок означала адміністративний нагляд над усіма громадянами, і взагалі, майже усіх радянських людей, обмежувала у праві вибору місця проживання.

А Яків без будь-якої батьківської підтримки продов-

Мати Якова Батюка, його старша сестра Ольга
та чоловік Ольги

Старший брат Я. П. Батюка Василь, Яків Петрович,
сестра Женя, брат Павло, друзі сім'ї

жував здобувати знання. Голодував. Ночував у товаришів, на вокзалі тощо. Мав пояснення з міліцією.

Та всі ці труднощі не зламали дух юнака. Він багато читав. Особливо любив класичні твори, хоча літератури, надрукованої для незрячих рельєфно-крапковим шрифтом Брайля, і в тридцяті роки було надто мало. (На жаль, і сьогодні нам похвалитися нічим). Правда, виручала брайлівська література, видана ще за часів царизму.

А Микола Островський настільки приголомшив Якова, що той захотів особисто познайомитись з мужнім письменником. Сьогодні по-різному ставляться до Островського. На жаль, і його пам'яті торкнеться сьогоднішня не зовсім зрозуміла і часом алогічна декомунізація. Микола Островський, позбавлений зору,

прикутий до ліжка, не животів, а продовжував жити, бо займався літературною творчістю. Хіба це не є приклад мужності і героїзму і не тільки для незрячих? А у тому, що зробили із нього ідола, потрібно звинувачувати радянську ідеологію, а не нашого героя.

Ніхто чомусь не згадує, що Островський поклав своє здоров'я на будівництві боярської вузькоколійки, аби забезпечити киян дровами. Інакше люті морози перетворили б Київ у величезний цвинтар.

Простеживши життєвий шлях Миколи Островського, можна з упевненістю стверджувати: якби він не помер у Сочі, то помер би десь у колимських снігах.

Та власне, чим завинив письменник перед своїм народом? Тим, що воював за радянську владу? Так за неї боролися сотні тисяч, якщо не мільйони людей. А в тому, що більшовики перетворили Радянський Союз в концентраційний табір, провини Островського немає.

Декомунізацію необхідно проводити. Ніхто не заперечує. Ще на початку 90-х років минулого століття на цьому наполягав один із лідерів демократичного руху в Україні В'ячеслав Чорновіл. Він стверджував, що потрібно судити не комуністів, а комунізм. І тут доречно нагадати думку, яку свого часу висловив прем'єр-міністр Великобританії У. Черчилль: «Якщо ми будемо намагатись посварити минуле з сучасністю, ми програєм майбутнє».

Яків переповідав вихованцям школи-інтернату глави роману Островського «Як гартувалась сталь». За його ініціативою учні надіслали автору брайлівську абетку та письмовий прилад, а також транспарант для плоского письма. І одержали вдячну відповідь.

РОЗДІЛ IV

НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ.

ПЕРЕДВОЄННІ РОКИ ЖИТТЯ ЯКОВА БАТЮКА

У тридцяті роки минулого століття незрячі люди України робили перші кроки до здобуття вищої освіти. Вони виявилися дуже непростими. Суспільство їм не довіряло, не вірило у їхні розумові здібності. Та й зайвий клопіт з незрячими нікому не був потрібний. А до цього треба ще й додати, що сліпим людям одержати навіть середню освіту було досить складно. Адже спеціальних середньоосвітніх шкіл майже не було. Словом, об'єктивних та суб'єктивних причин вистачало.

Шість років навчання в інтернаті та півтора роки в індустріальному технікумі – то не та підготовка, яка потрібна була Якову для вступу до університету. Та юнак вперто йшов до своєї мети.

Спочатку вступив до робітничого факультету при Київському університеті імені Т. Г. Шевченка. До вишу приймати не хотіли, і йому довелося виборювати свої права. Нарешті у 1936 році він став студентом юридичного факультету цього ж університету.

Перед незрячим постали вже нові проблеми – як вчитися? Адже брайлівських підручників немає, а читати доведеться багато. Одними лекціями не обійдеться. Що, повна безнадійність? Та для такого хлопця безнадійних ситуацій не буває.

І на допомогу йому прийшли друзі. Він мав настільки легкий характер, що студенти охоче запрошували його

до свого гурту. Разом читали літературу, готувалися до екзаменів. Разом і розважались.

У навчанні Яків використовував увесь свій позитив – розвинуту пам'ять, наполегливість, винахідливість, невтомну жагу до знань. І як же дотепно він інсценував обставини злочину і відігравав роль мерця під час практичних занять. А інакше як йому було сприймати новий матеріал.

У студентські роки Яків продовжував долати відставання у своєму культурному розвитку. Не соромився про все розпитувати. Не боявся бути смішним, відста-лим. Він належав до тих людей, котрі вважали, що інвалід повинен мати хороші знання, бо лише високий професіоналізм дозволить йому працювати на рівні із здоровими людьми.

Яків відвідував лекції найбільш популярних професорів історичного та філологічного факультетів. Часто ходив у місто на публічні лекції. Він вже добре орієнтувався у Києві, особливо у його центральних районах. Охоче відвідував кінотеатри, бо кіно для нього було не тільки розвагою, а і засобом одержання інформації. Як бачимо, юнак використовував будь-які можливості для свого інтелектуального розвитку.

Разом з тим Яків Батюк міг раптово здивувати, проявити різко своє, індивідуальне. На середині Дніпра несподівано вистрибував із човна і швидко діставався берега, нехтуючи будь-якою небезпекою. Ні, він не викаблучувався. Дешевий авторитет він собі не завоюював. Незрячий Яків вкотре випробовував себе. Перевіряв свої можливості, свою готовність до різних несподіванок.

Наприкінці тридцятих років засудив культ Сталіна і його декоративну Конституцію 1936 року, чим дуже

вразив своїх однокурсників. Володіючи аналітичним розумом, майбутній юрист бачив усю недолугість цього сталінського витвору, який нічого не мав спільного ні з демократією взагалі, ні навіть з демократією по-сталінськи. І свої думки Батюк не побоявся висловити вголос.

Вчинок цей міг дорого коштувати юнакові. Такі речі сталінські посіпаки нікому не пробачали, і сліпим також. Виручили друзі. Бо, як зазначав староста групи, Яків був улюбленцем товаришів, совістю однокурсників і жартома додавав, що він добряче крутив голови дівчатам.

Зрозуміло, яким же Яків був товаришем, якщо за нього заступилися його однокурсники і не побоялися гніву начальства, вже не говорячи про агентів НКВС. І ще один момент: чим же приваблював до себе дівчат цей хлопець, який у дитинстві перехворів на віспу і який завжди носив темні окуляри? Тут є над чим замислитись особливо молодим людям. Як бачимо, дівчата звертали увагу не на зовнішність юнака, а на його привабливий характер, комунікабельність, внутрішню красу тощо.

У 1940 році молодий юрист, один із перших незрячих юристів в Україні, почав працювати у Києво-Святошинській конторі адвокатів. Важкою була робота для початківця. Та Батюк вірив у свої сили. Вірив і сподівався довести всім, що незрячий фахівець нічим не відрізняється від зрячого. Це потрібно було йому самому. І це потрібно було тим братам по нещастю, хто піде слідом за ним.

Та початок був невтішний. Першу свою судову справу адвокат Батюк програв. Він дуже боляче пережи-

вав невдачу, але не зламався, не склав руки, а вперто йшов вперед.

В літературі цей прикрий факт біографії Якова чомусь не згадується. Зрозуміти можна, адже весь життєвий шлях героя повинен складатись лише з позитивних моментів.

А даремно. Тут головне не те, що початківець програв справу. Від цього не застраховані і більш кваліфіковані юристи. Головне те, що молодий адвокат не здався, а продовжував освоювати професійні тонкощі. Адже негативний досвід – це теж досвід.

Сімейне життя у Якова не склалося. Спочатку молоді подружжя жило у Києві у батьків Клари, дружини Якова. Потім переїхали до Ніжина, де тоді вже жила родина Петра Івановича Батюка.

Якова привітно зустріли у Ніжинській конторі адвокатів. І, судячи з усього, він працював тут значно успішніше, ніж у столиці, а Клара на роботу так і не влаштувалася. Вона часто їздила до Києва. Довго там гостювала.

Коли ж помер їхній маленький синок, то молода родина зовсім розпалася. А на початку війни Клара евакуювалася із своїми батьками. І на тому край. Ми не маємо свідчень про те, як жило молоде подружжя Батюків. Розбиратися у сімейних ділах – справа невдячна, та у даному випадку і не потрібна.

Залишившись жити у Ніжині, Якову Батюку необхідно було добре вивчити місто. Адже, окрім Києва, він фактично не бував у інших містах. А в Ніжині траплялися вулиці не асфальтовані, без тротуарів, з горбами та рівчачками. Річка Остер протікала через усе місто. Тому потрібно знати, де знаходяться мости.

У центрі Києва були вулиці Хрещатик, Леніна, Червоноармійська, Карла Маркса, площа Калініна. А тут дещо інакше. У центрі міста площа не Леніна, а Івана Франка. А площа Леніна знаходилась подалі від центру, і схожа вона була на велитенську калюжу. І тут Батюк не міг не згадати знамениту миргородську калюжу, про яку писав Микола Гоголь.

Цікаво, а яка з них була більша? До речі, місцевий педагогічний інститут (зараз це – університет), який носить ім'я Гоголя, знаходився чомусь не на вулиці видатного письменника, а на вулиці Кропив'янського. А вулиця Гоголя виходить на площу Франка. Яків також звернув увагу на те, що інститутські гуртожитки розташовані між вулицями Івана Богуна і Карла Маркса. Словом, Батюку нудьгувати не доводилось. Незабаром Яків досить впевнено ходив вулицями міста, чим дуже здивував ніжинців.

РОЗДІЛ V

НІЖИН НА ПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

22 червня 1941 року друга світова війна перетнула кордони Радянського Союзу. Для мільйонів наших громадян то була повна несподіванка.

Уже з перших днів вторгнення німецько-фашистських військ стало зрозумілим, що війна буде тривалою і кровопролитною.

29 червня 1941 року Рада народних комісарів СРСР і ЦК ВКП(Б) оприлюднили директиву партійним і радянським організаціям прифронтових областей про їхні завдання у зв'язку з початком війни. За цією директивою керівництво держави зобов'язувало усі партійні, радянські, профспілкові та комсомольські організації мобілізувати усі сили для розгрому ворога. Укріпити тил Червоної армії, організувати охорону заводів, електростанцій, мостів, телефонного та телеграфного зв'язку, організувати безпощадну боротьбу з дезертирами, панікерами, з розповсюджувачами чуток; знищувати шпигунів, диверсантів, ворожих парашутистів, надаючи тим самим дієву допомогу винищувальним батальйонам.

У зайнятих ворогом районах створювати партизанські загони та диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни скрізь і повсюди; для підривів мостів, доріг, для

псування телефонного та телеграфного зв'язку, підпалів складів.

В захоплених районах створювати нестерпні умови для ворога та його посіпак, переслідувати та знищувати їх на кожному кроці, зривати усі їхні заходи.

Для керівництва всією цією діяльністю заздалегідь під відповідальність перших секретарів обкомів та райкомів створювати із кращих людей надійні підпільні осередки і явочні квартири у кожному місті, радгоспах та колгоспах.

А постанова ЦК ВКП(б) від 18 липня вимагала розгорнути мережу більшовицьких підпільних організацій на захоплених територіях.

12–13 липня у Ніжині було створено винищувальний батальйон. Командиром призначили директора вечірньої школи Кузькала, а комісаром – Войтенка. У батальйон входили ті, хто з різних причин не був мобілізований до армії. Вони виконували функції як міліції, так і військової частини. Слідкували за порядком у місті, ловили ворожих розвідників і підозрілих, охороняли військові та промислові об'єкти.

У середині серпня батальйон перейшов на казармене становище. Він розмістився в будинку паспортного столу. Бійці несли службу на зразок військового караулу.

Яків Петрович
без окулярів

Після того, як були евакуйовані із Ніжина військові об'єкти та підприємства, винищувальний батальйон почав готуватися на перехід на нелегальне становище. Для цього міськом партії створив дві бази з боєприпасами та продовольством в урочищах Твані та Барамики.

Загін одержав дві вантажівки. До загону приєднали групу студентів педагогічного інституту, яку очолив студентський активіст Кокта. З ними були секретар комсомольської організації ніжинського засолзаводу Марія Владович-Конашевич та молоде подружжя Белименків.

На початку вересня об'єднаний загін відправився у Твані, де повинен був перетворитись у партизанський загін на чолі з першим секретарем Ніжинського міському партії Ф. Г. Герасименком. Але бази там не було, та і самого Герасименка не дочекались.

Не відомо, чи була там взагалі закладена база для партизанів. А якщо була, то хто і коли її розграбував? Про це ми вже ніколи не дізнаємося. Ми також не дізнаємося, чому Ф. Герасименко не приєднався до загону, який він повинен був очолити.

Відомо тільки одне – після багатьох поневірянь бійці попали в оточення. Групі Кокти вдалося перейти лінію фронту. Частина попала в німецький полон. Під Пирятином німці піддали батальйон артилерійсько-мінометному обстрілу. Багато бійців загинуло чи потрапило в полон. Комусь вдалося вирватись із оточення і перейти лінію фронту, а одна група повернулася на Ніжинщину і пішла в партизани.

РОЗДІЛ VI ПОЧАТОК ПІДПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ НА НІЖИНЩИНІ

У вересні 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Чернігівську область. Гітлерівці по-варварськи поводитись на чужій території. За два роки окупації вони закатували, розстріляли та спалили живцем 120 тисяч людей. 60 тисяч жителів області вивезли до Німеччини. Спалили 61 населений пункт. Лише у селі Козари Носівського району фашисти спалили 860 будинків і розстріляли 4 тисячі селян.

* * *

Кажуть, що перша куля на війні вбиває правду. Трагедія 41-го року була наслідком страшного розгрому Червоної армії, який вчинив Сталін у 37-му та наступних роках. І ніколи нам не підрахувати, скільки солдатських життів довелося покласти, скільки пролити крові, аби на війні вже нові командири навчились воювати, стали генералами та маршалами.

Потім ми прочитаємо у поета Олександра Твардовського: «Города сдают солдаты. Генералы их берут».

Чимало дослідників нашої історії сходяться на тому, що у нас було дві війни. Одна, сталінська, війна закінчилася дуже швидко. Під «мудрим» керівництвом вождя усіх народів Червона армія була розгромлена за декілька місяців, і мільйони наших вояків опинилися у німецькому полоні. А тому «мудрий вождь» видав не

менш мудрий наказ №270 від 16 серпня 1941 року. Вимагалось усіх вояків, що здалися у полон, знищувати усіма наземними і повітряними засобами, а їхні родини позбавляти державної допомоги як членів сім'ї ворога народу.

А от згідно з англійськими законами тим англійським солдатам і офіцерам, що опинилися у полоні, продовжували нараховувати платню, причому навіть з деякою надбавкою, пов'язаною з тяжкістю становища, в якому вони перебували. Подібне ставлення до своїх громадян було у Франції, Сполучених Штатах Америки і навіть у царській Росії.

Цікаво, а як сталінські опричники з'ясовували, хто здався добровільно, а кого захопили силою? Та й хто там буде розбиратися. Цікаво ще й таке: а як почувався сам вождь Сталін, адже його син Яків теж перебував у німецькому полоні?

Французький філософ Монтеск'є стверджував: «Кожен зобов'язаний, якщо потрібно, померти за свою Батьківщину, але нікого не можна зобов'язати брехати в ім'я Батьківщини». Та сталінська команда такої думки не поділяла.

* * *

А вже на другу війну люди йшли без усяких нікчемних більшовицьких гасел. Бо йшли захищати свої сім'ї, свій дім, свою країну.

В одній із публіцистичних робіт російського письменника Д. Граніна «Заговор» читаємо: «Загибель вітчизни» – пуста фраза. А ось загибель твого села – катастрофа. Наше село загинуло. З ним гинуть культура, історія, природа».

Однією із перших, хто піднявся на боротьбу з фашис-

тами у Ніжині, була група акторів місцевого народного театру. Вона виникла у жовтні 1941 року.

До цієї групи увійшли: лейтенант Володимир Мачульський, який вийшов із оточення, а до війни він був членом студії Большого театру у Москві; освітлювач, до війни кіномеханік, Ілля Кузуб; акторка, хазяйка явочної квартири Катерина Безручко. До групи також входили Микола Зоценко, Микола Проценко, Ніна Рудик, вчителька Таїсія Унявко, школярі Адик і Жора Шевчуки.

Підпільники розповсюджували листівки, збирали зброю. Часто для листівок використовували вірші Миколи Зоценка.

У Таїсії Унявко була запасна явочна квартира, в якій ховали зброю і вибухівку.

Актори давали притулок тим, кого переслідувало гестапо. Тут переховувались колишні бійці винищувального батальйону Григорій Удовиченко та Федір Щітка. Секретар Корюківського райкому партії Мусій Федоряченко, лейтенант Булдигеров, майор контррозвідки Хомич та інші.

Підпільники зв'язалися з партизанським загonom, яким командував секретар Носівського райкому партії Михайло Стратілат, з групою оточенців, що діяла у Ніжині, з підпільниками села Лосинівка.

Актори замінували театр. Хотіли підірвати його під час наради німецької фельдкомендатури, та з того нічого не вийшло.

У травні 1942 року група була розкрита. Фашисти розстріляли Іллю Кузуба та Таїсію Унявко. Був оголошений розшук Мачульського, але той встиг утекти до партизанів. Зоценко, Проценко, Безручко були заарештовані, але через відсутність доказів їх випустили. А Катерина Безручко продовжувала виконувати

роль поштової скриньки партизанського загону аж до кінця окупації.

Виявляється, що не завжди заарештовані гестапівцями люди були закатовані чи розстріляні. Бо німцям не потрібно було виконувати і перевиконувати план по виявленню шпигунів та диверсантів. Такими справами займалися головорізи Берії і до війни, і після війни. До речі, усі підпільники і партизани, які вийшли живими із гестапівських камер, вже після приходу Червоної армії викликали велику підозру у невтомних і надто пильних слідчих НКВС. Бо їм було важко збагнути, що можна людину заарештувати, а потім визволити з-під варти. У їхній кривавій практиці такого майже ніколи не було.

Особиста квартира
Батюка Я. П.
(штаб керівництва
підпільної організації)
по вул. Рози Люксембург
(тепер – вул.
Преображенська, 6)

РОЗДІЛ VII

БОРОТЬБА З ФАШИСТАМИ РОЗГОРТАЄТЬСЯ ПО ВСІЙ ЧЕРНІГІВЩИНІ

Восени 1941 року виникла підпільна організація, ядро якої склала група оточенців. В основному то були командири, бійці, дружини військовослужбовців 19-го стрілецького полку 7-ї дивізії, до війни розквартированого у Ніжині. Під Ковелем полк попав в оточення, і був розбитий. Його люди, відступаючи, повернулися в місто, де залишалися їхні рідні і знайомі.

Ядро групи складали капітан Іван Бовкун, капітан Іван Коновалов, капітан Петро Краснянський, майор Конопатов, політрук Мусій Федоряченко, старші лейтенанти Дмитро Ломтев і Олександр Богдан, лейтенанти Іван Литвин та Гравій Костюченко, сержанти Михайло Ткачов та Федір Полуботько.

Підпільники мали явочні квартири на вулиці Об'їзжій, 25, де жили сестри Ольга та Марфа Степури; на вулиці Комсомольській, 3 в Уляни Ворониної. А також були явки на базарі у жерстянщиків Михайла Ткачова і Андрія Гарбузенка і в годинниковій майстерні по вулиці Гоголя, де працював Іван Литвин.

Народні месники збирали зброю, і самі були добре озброєні. Олександр Божко і Микола Медвідь пішли служити в поліцію, де проводили велику агітаційну роботу.

Оточенці почали свою діяльність з підтримки, об'єднання та організації колишніх військових, що опинились на окупованій території.

Весною 1942 року вони встановили зв'язки з акторами осередку Мачульського, партизанами Стратілата, з людьми на залізничній станції Ніжин.

Оточенці підірвали склад на вулиці Московській. Планували захопити арсенал зі зброєю і вивести поліцаїв з міської поліції до лісу. Та про їхні наміри дізналися німці. Тільки частині поліцаїв вдалося втекти. Склад зі зброєю підпільники не захопили. Почалися обшуки та арешти.

Федір Полуботьско, Дмитро Ломтев та деякі інші товариші були розстріляні. Петро Краснянський, Іван Бовкун та Гравій Костюченко пішли у партизанський загін Стратілата. За голови Бовкуна та Мачульського німці обіцяли нагороди.

Рештки групи, що уціліла, очолив І. Коновалов. У них виявилось чимало добровільних помічників – лікар Інна Крачковська, швачка Софія Пивовар, зоотехнік Ліза Пилипенко, старший лейтенант Булдигеров. Завідувач аптечним складом Олександр Богдан та його заступник Гаврило Ярош як і раніше, постачали медикаментами носівський партизанський загін, який згодом переріс у партизанське об'єднання «За Батьківщину».

У Богдана виявилося багато помічників: Дем'ян Красюк – завідував лікарнею у Крутах, Яків Пулінець – завідувач медичною амбулаторією носівського цукрового заводу, Мороз – завідувач лікарнею села Мрин Носівського району, Магаровський – завідувач куликівською лікарнею, Іван Геведзе – завідувач макіївською лікарнею Лосинівського району, Антоніна Гайдук – завідувачка фельдшерським пунктом села Григорівка

Носівського району, Надія Литвин – завідувачка Безуглівською фельдшерською дільницею Ніжинського району.

* * *

Ранньої весни 1942 року активісти Лосинівки – колишнього районного центру Чернігівської області – розпочали боротьбу з гітлерівськими загарбниками. Ініціативу взяла на себе старша піонервожата середньої школи Ф. М. Мотильова. Разом з кухарем Ф. П. Гавришем вона очолила підпілля. До нього увійшли старшокласниці Катерина Костюченко та Галина Пузіна, вчитель П. С. Багмут, а також Ф. Ф. Гомон, В. І. Бондаренко, С. Корягін, Є. Г. Власов, М. Козолупов, І. Ф. Мальяренко, Д. Т. Кошарний, Г. Г. Зубок, А. Н. Гавриш та інші.

З ними співпрацювали: старий партизан Д. Ф. Потильчак, його діти – Григорій, Тетяна, Уляна, Наталя, Дмитро, Іван, Катерина та Марія. Усі вони із села Лустовка Ніжинського району, а Є. К. Косенко, Ольга Мокринець та Уляна Ремига жили у Мало-Дівицькому районі.

Г. П. Потильчак працював у Ніжині, він був зв'язаний з акторами. Лосинівці передавали їм вибухівку для диверсії, яку ті планували провести у театрі. Ф. П. Гавриш та М. С. Царенко працювали у їдальні і посиляли у загін Стратілата продукти. Д. Кошарний, Г. Пузіна та А. Зубок розклеювали листівки. П. С. Багмут приймав та записував повідомлення Радінформбюро, які потім розповсюджувались серед населення. Ф. Ф. Гомон переховував зброю. Д. Довгопол працювала у загсі, а М. Тетіна – у паспортному столі. Вони викрадали у німців бланки паспортів, різні довідки.

Підпільники допомогли втекти до лісу військовополоненим, що працювали на крохмальному заводі в селі Пелюхівка. Вони збирали для партизанів медикаменти, боєприпаси, приводили коней. Привернули на свій бік поліцаїв Петра Худольяка і Володимира Козлова. Ті пішли у партизанський загін, прихопивши з собою гвинтівки та шинелі.

З кінця 1942 року група діяла під керівництвом ніжинських підпільників. Зокрема одержували вказівки від М. Федоряченка, Булдигерова, І. Коновалова.

У березні 1943 року Ф. Мотильова прийшла в загін «За Батьківщину», звідки давала вказівки Ф. Гавришу, своєму заступнику.

У липні 1943 року вона разом з партизаном Миколою Овчаренком відправилась у Яготинський район на Київщині, щоб вивести до лісу військовополонених. Але вони наваралися на німців. Овчаренко встиг застрелитись, а Мотильову схопили. У неї знайшли бланки паспортів, різні довідки. Її привезли до Ніжина, а у вересні вона була страчена разом з членами групи Батюка.

* * *

У грудні 1941 року у Києві сформувалася підпільна організація «Смерть німецьким окупантам». Вона складалася з дев'яти груп. Три групи, які очолювали О. Я. Кузьменко, В. М. Хомутов і М. І. Шешеня, працювали на залізничному вокзалі у Ніжині.

Залізничники розповсюджували листівки, збирали зброю та медикаменти для партизанських загонів. Псували колії та паровози.

У травні 1942 року група Кузьменка зв'язалася з партизанським загonom імені Коцюбинського. Підпіль-

ники передали в загін 16 чоловік. А також медикаменти, зброю та боєприпаси.

До залізничників приходили все нові й нові люди. Так влітку 1942 року до них приєдналися члени розгромленої групи оточенців – Федоряченко, Крачковська, Пивовар та інші.

Сміливо діяла молодь – Василь Філоненко, Микола Нещерет, Люба Бандисік, сестри Ія та Міра Верхградські.

Люба Бандисік була зв'язковою на станції Крути, ходила у розвідку. Василь Філоненко проводив диверсії на залізниці. Микола Нещерет з товаришами пішов служити у поліцію. Користуючись своїм службовим становищем, він забирав у жителів села Черняхівка зброю. зіпсовану він здавав до комендатури, а хорошу люди забирали з собою, коли йшли до партизан.

Залізничники зв'язалися з підпільниками Батюка. Разом загітували 300 чеських солдат ніжинського гарнізону і відправили їх до партизанського загону Олександра Кривця.

В лютому 1943 року німці викрили підпільну організацію залізничників. Хомутов, Міщенко. Інна Крачковська, Софія Пивовар, Микола Нещерет, Михайло Ткачов були розстріляні. Чимало людей пішло в ліс до партизанів. Решта членів підпілля влилася в організацію Якова Батюка. Серед них були: Олександр Богдан і Ольга Медведєва, Ліза Пилипенко і Василь Філоненко, сестри Міра та Ія Верхградські, Катерина Безручко, Катерина Костюченко та інші.

РОЗДІЛ VIII ПРО ПАРТІЙНІСТЬ ЯКОВА БАТЮКА

Літо 1941 року. Фронт стрімко наближається до Чернігівщини. Повним ходом іде евакуація промислових та сільськогосподарських підприємств, різних установ, окремих людей.

Яків Батюк вирішив залишитися в місті. «Буду проситися на фронт, – розмірковував він. – В армії потрібні військові юристи». Йому хотілось чимось допомогти фронту, бо дуже вірив у свої сили.

У військкоматі йому, зрозуміло, відмовили. Та й хто там буде звертати увагу на сліпого юнака, хоча і людину з юридичною освітою. Тут би встигнути здорових людей мобілізувати на фронт.

Тоді ще військовий комісар М. І. Шешеня не міг знати, що через деякий час він зустріне настирливого незрячого адвоката у партизанському об'єднанні «За Батьківщину». І як же він буде вражений, коли дізнається, що перед ним не просто сліпий хлопець, а керівник великої і дієздатної підпільної організації.

* * *

Існує чимало різних версій та безглузвих здогадок того, яким чином Яків Батюк залишився у Ніжині для підпільної роботи. Як і від кого він одержав вказівки, якщо такі насправді були. З різних джерел дізнаємося, що доручення давали Чернігівський обком комсомолу,

ніжинські міськкоми партії та комсомолу і таке інше. Спробуй тут розібратися. Стосовно усіх цих версій та вигадок виникають запитання – яким чином можна було давати завдання людині, яка прожила у місті усього один рік, та ще й незрячій? І чому саме Батюку доручили таку серйозну справу? Невже в Ніжині не знайшлися зрячі люди, яким би могла довіритись місцева влада, і на яких можна покластися у такій відповідальній справі?

Що вже говорити про ті часи, якщо сьогодні, через три чверті століття, до незрячих ставляться часом з недовірою і зневагою, мовляв, що ті сліпі вміють. А ці сліпі десятки років доводили і доводять свою здатність бути повноцінними людьми і приносити користь суспільству.

Відповіді ми так і не знайшли. А чому навколо цього питання з'явилося стільки різних вигадок, пояснити неважко.

Постанова ЦК ВКП(Б) від 18 липня 1941 року вимагала від керівників республіканських, обласних, районних партійних та радянських організацій створити і очолити партизанські загони, підпільні організації та групи на окупованих територіях для боротьби з ворогом. Як постанова виконувалась? По-різному. Про це написано досить багато.

Тут доречно згадати про підпільну організацію «Молода гвардія», що діяла під час війни у Краснодарі. Дізнавшись про героїчну боротьбу краснодонської молоді, О. Фадєєв по гарячих слідах написав роман «Молода гвардія». Після того, як Сталін продивився кінофільм, поставлений за мотивами цього твору (а книжки чи-

тати він не любив), було наказано роман переробити, бо там не була відображена керівна роль партії. Сталінський наказ письменник виконав, а перший варіант роману знищили.

У листі до Маргарити Алігер Фадєєв писав: «Сиджу в Переделкіно і переробляю молоду гвардію на стару».

Увесь трагізм юних месників полягав у тому, що то були підлітки 14 – 16 років, і вони не мали ні досвіду конспіративної роботи, ні життєвої мудрості дорослих людей. А в невеличкому містечку, яким тоді був Краснодар, це було дуже небезпечно.

І в чому ж тут проявилася керівна роль більшовиків, які навіть не знали про відважну боротьбу молодих людей. І навіть переписаний роман не дає відповіді на ці запитання. І тому народ віддає шану цим героїчним хлопцям і дівчатам, які ризикуючи своїм життям, вступили в двобій з фашистами, а не тим, хто повинен був їх зорганізувати на цей подвиг.

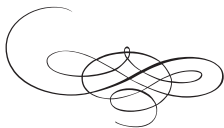
* * *

Немає жодного свідчення, а лише припущення, що Яків Батюк був комуністом чи кандидатом у члени партії. Радянським ідеологам дуже хотілось назвати Якова комуністом. А як же інакше – герой і безпартійний.

Скоріше за все Батюк був комсомольцем, бо вчитися в університеті не комсомольцям не дозволялось. За цим суворо слідували сталінські наглядачі. А якщо студента виключали з комсомолу, оголошуючи його ворогом народу, то йому, як правило, світила дорога – в кращому випадку – десь у

далеку глухомань, а в гіршому – в радянські концтабори.

У багатьох джерелах підпільну організацію, яку очолював Яків Батюк, називають комсомольсько-молодіжною. І тут же розповідають про підпільників, які не були ні комсомольцями, ні молодими. Про організацію мова піде в наступних розділах, а зараз лише зазначимо, що народними месниками були як школярі, так і люди поважного віку. А молоді люди віддавали життя не тому, що були комсомольцями, а тому що були патріотами, тому що любили свою Батьківщину, свій народ.

РОЗДІЛ IX ВІДКРИТТЯ АРТІЛІ ДЛЯ СЛІПИХ

Декілька місяців Яків перебував у великих роздумах. У військкоматі йому відмовили. Що ж робити далі? Сидіти просто і спостерігати, що робиться навколо нього, він не міг і не хотів. Він знав: тут потрібні рішучі дії. Час настав. Бо, як вважали древні мудреці, байдужість – це початок відчаю. А відчай Якову не був притаманним.

Спочатку Батюк планував організувати партизанську війну в тилу у ворога, створивши великий боєздатний загін. Але після деяких роздумів зрозумів, що це йому, незрячому, не під силу. А от для підпільної організації він може бути дуже корисним.

Людина розсудлива і далекоглядна, Яків Батюк повинен був вирішити для початку дві проблеми: як заробляти собі на життя, і як перейти на легальне становище. Без цього неможливо починати організацію підпілля.

* * *

Відомо, що радянська ідеологія засуджувала тих людей, що працювали на німців на окупованій території. Партійних вождів не цікавило, як повинні були жити люди. Особливо це стосувалося населення міст, бо селяни мали город, власне господарство. Частину урожаю німці забирали. А голодомор вони не влаштовували. Їм потрібні були виробники сільськогосподарської

продукції. Ті, хто працював, одержували окупаційні марки, на які хоч якось можна було прожити. Непрацюючу ж молодь силоміць вивозили до Німеччини на рабську роботу, А старі й малі нехай помирають від голоду. Третього варіанту не існувало. Жебраків німці теж не жалували. А поскільки завжди був винен народ, а не більшовики, то тривалий час вже після війни рідна влада ставилась до таких людей з великою недовірою.

* * *

Недаремно Яків до війни цікавився організацією виробництва для сліпих. Настав час випробувати себе на ділі.

Артіль «Прогрес» більше двох місяців була зачине-на, і десятки інвалідів не могли прогодувати себе і своїх дітей.

Німецький комендант довго не погоджувався на відкриття артілі. Вона його зовсім не цікавила. Але після кількох нагадувань комендант погодився. Делегація сліпих рекомендувала на посаду завідуючого адвоката Якова Батюка. Гестапо не заперечувало.

Новий «хазяїн» запросив керувати виробництвом досвідченого майстра єврея Саву Шварца. Німці на те довго не погоджувались. Та майстра відстояли. Окупанти його все ж таки розстріляли, але значно пізніше.

Батюк вже знав, як фашисти жорстоко розправлялися з євреями. Пізніше він попередить Єву Блейвас, дружину свого бойового побратима Віктора Тищенка, що німці готують облаву. Його ім'я ми не знайдемо у списках праведників світу, але відомо, що завдяки мудрості і людяності Якова, чимало євреїв врятувалось від нацистської розправи.

На посаду завгоспа Батюк призначив свого батька Петра Івановича, який працював у артілі перед війною.

Потрібні були неабияка обізнаність в організації артільної справи, великий аналітичний розум, комерційна винахідливість, щоб у суворих умовах осені 1941 року без коштів і підтримки зібрати і налагодити ніжинське виробництво для сліпих. Навіть важко собі уявити, як можна було створити вперше для незрячих госпрозрахункове підприємство у місті, окупованому кровожерливими ворогами.

Німецький комендант був задоволений якістю продукції, що випускали незрячі робітники – зброю для коней, різне мотуззя тощо. Та і місцеві жителі, купуючи ці вироби, теж були задоволені. А якщо є збут – є стимул і для виробничників.

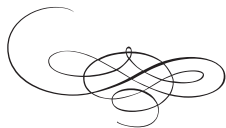
Десятки письмових джерел повторюють одну й ту ж саму нісенітницю, що майстри змащували зброю спеціальною хімічною речовиною, яка потім псувала шкіру німецьким коням. Одні стверджують, що таку речовину створив сам Батюк (ніхто не знає, чи Батюк взагалі вивчав хімію); інші вважають, що речовину створив лікар Афонін. А ще одна версія – ту речовину купували в аптеці. А якщо зібрати авторів усіх трьох версій, то яку четверту версію вони б виробили? А в одній п'єсі про Якова Батюка ми читаємо: «Вони виробляли зброю для Вермахта». В уяві цих авторів Вермахт – це така велика коняка.

Описуючи «диверсії» артільників, автори не завдають собі клопоту подумати, а які ж можуть бути наслідки? І взагалі, чи варто ризикувати життям людей, аби псувати шкіру німецьким коням? Рано чи пізно, але гітлерівці дізнались би про цю акцію, винуватців роз-

стріляли б як саботажників, а інші люди та їх родини залишились би без шматка хліба.

Та давайте повернемося до героя нашої оповіді. Батюк мислив набагато глибше і далекоглядніше, ніж його біографи-фантазери. Незабаром в особі імпозантного підприємця в українській вишиванці німці матимуть справу з відважним і винахідливим супротивником, про що навіть і не здогадуватимуться. Директор артілі – це офіційна особа. Тому Яків Батюк мав печатку, нічні перепустки, чисті бланки документів і таке інше.

У подальшій своїй діяльності всі ці речі він дуже вміло буде використовувати.

РОЗДІЛ Х

ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯКОВА БАТЮКА

В той же час Яків виношував плани щодо створення підпільної організації. Саме тому він не евакуювався, а залишився у місті. І тут було над чим замислитись. З чого починати? Як переконати потрібних людей, аби вони повірили в нього, незрячого, знаючи, що ризикують власним життям? Та час починати діяти. І молодий адвокат мобілізував усі свої знання, навички, набутий ним життєвий досвід, словом, усе те, що необхідно для смертельного двобою в умовах фашистської окупації.

Першою людиною, кому Яків розповів про свої плани, була молодша сестра Женя, яка тільки-но закінчила середню школу.

Вони почали випускати листівки, про які скоро заговорило усе місто. Яків диктував, а Женя друкувала на машинці, яку він узяв у суді, де працював перед війною адвокатом.

Спочатку їх було тільки двоє. Але Женя залучила до роботи своїх подруг – студентку педагогічного інституту Галю Солодовник і школярку Галю Борисову. Пізніше до групи Батюка приєднались Віктор Тищенко, Іван Жумай, Михайло Колодій, Іван Могильний. Все частіше заходили до Батюків Рая Ороховацька, Віра Смолянчук, Марфа Катан. Так було створено ядро підпільної організації.

* * *

В літературі ми знаходимо чимало версій того, скільки людей нараховувало підпілля Батюка. Наводились цифри – 15, 17, 20 і таке інше. Зразу ж зауважимо: списки підпільників ніхто не складав. А він так потрібний був спочатку гестапівцям, а пізніше, вже з інших причин, – і слідчим Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС).

За умов суворої конспірації ніяких списків не могло бути. Окрім того, багато людей, виконуючи те чи інше завдання, не могли і не повинні були знати, чиї доручення вони виконують. Тут запитання були недоречними. Бо усі знали розповсюджену говірку: «Менше знаєш – міцніше спиш».

Вивчаючи історію підпілля, ми часто зіштовхувались з такими проблемами: далеко не всі учасники знали особисто свого керівника; багато з них і не чули про Якова; а були такі активні учасники, які взагалі не вважали себе членами батюківського підпілля. Бо, як ми побачимо далі, організація була дуже добре законспірована. І нам довелося витратити чимало часу, щоб у всьому цьому розібратися.

Численні біографи Батюка цього, зрозуміло, не знали. То для чого було щось вигадувати. Тут їм могли б допомогти документи, які знаходяться у краєзнавчому музеї Ніжина і у музеї київського інтернату для незрячих дітей.

* * *

Початок завжди дається важко. Люди, зібрані Батюком, не мали досвіду та навичок конспіративної роботи. А небезпека підстерігала їх на кожному кроці.

Вчитися потрібно було зразу ж, з перших кроків. Ціна найменшої помилки – життя людини.

Найбільше їх турбувало те, що вони не мали ніяких відомостей з фронтів. А брехливій німецькій пропаганді люди просто не довіряли. Конче потрібний радіоприймач. І Батюк роздобув його. Існує чимало версій, як він те зробив, але на них ми зупинятися не будемо.

Нарешті друзі почули голос Москви. Зрозуміло, що у 1942 році вісті з фронтів були невтішними. Але радувало народних месників, що Москва встояла, що остаточної перемогу, про яку так настирливо сповіщали німці жителям окупованих територій, ворог не отримав. Йшли важкі кровопролитні бої.

Записувати останні новини не встигали. Допомогала феноменальна пам'ять Якова, який повторював майже слово в слово останні повідомлення.

Тепер матеріалу для листівок було достатньо. Редагував їх Віктор Тищенко – аспірант педагогічного інституту. Караульну службу під час їх розклеювання несла Віра Смолянчук.

Дні йшли за днями. Вже заготовлено чимало бланків німецьких документів. У руїнах церкви сховані зброя та боєприпаси. Зібрані цінні відомості про пересування німецьких військ. Та кому все це передати? Дуже необхідний зв'язок з партизанами.

Перша вербовка до Німеччини. Спочатку брали тих молодих людей, котрі ніде не працювали, не вчилися, не були одруженими. Батюк роздав десятки довідок з печаткою артілі (ось коли вони знадобилися) тим, кого повинні були забрати. Такий документ, зокрема, одержали Павло Лаврінець, Микола Шуст, Іван Могильний та інші члени ніжинського підпілля.

Батьюківці терміново вербували на курси німецької мови, якими керував Віктор Тищенко. Відправляли молодих на хутори, справляли весілля.

* * *

І ніхто тоді з героїв-підпільників і думки не мав, від якого пекельного життя вони рятували нашу молодь.

Спочатку на неї чекала рабська праця у фашистській Німеччині. А коли ці люди поверталися додому, а точніше – до Радянського Союзу, то тут на них чекали так звані фільтраційні табори, звідки їх рідна сталінська влада відправляла вже в радянські засніжені табори далекого Сибіру. Бо вони, мовляв, могли бути завербованими агентами нацистів.

Чимало тих людей, що уціліли у цій сатанинській віхолі, розповідали, що у Німеччині їм жилося набагато легше, аніж на своїй Батьківщині. Там, у ворожому краї, вони мріяли повернутися додому. А от у радянських таборах не було на сподіватись.

У ті часи пошепки передавали такий анекдот: «Як заарештувати усю країну зразу? Оголосити столицею Магадан, центр Колимського краю».

Через двадцять років російський поет Олександр Твардовський напише:

Нет, ты вовеки не гадала
В судьбе своей, Отчизна-мать,
Собрать под небом Магадана
Своих сынов такую рать.

* * *

Завдяки прекрасним організаторським здібностям і вже набутому досвіду Батьюку вдалося виявити і зібрати в один кулак окремі підпільні групи, що діяли в

Ніжині та в інших населених пунктах поблизу міста. То були військовослужбовці-оточенці, актори місцевого театру, залізничники та інші групи. Були налагоджені зв'язки з підпільниками Києва, Дарницького вагоноремонтного заводу, станції Крути.

Діяльність підпільників набирала нових обертів. Люди Батюка змогли влаштуватися на роботу в різні місцеві адміністративні органи, на всі великі заводи міста, на залізничну станцію, в депо.

У грудні 1942 року керівник підпілля зустрівся з представниками партизанського з'єднання «За Батьківщину». За короткий час туди були направлені півсотні бійців, передані 107 гвинтівок та автоматів, 400 гранат і мін, чисті бланки паспортів, нічні перепустки, медикаменти, продовольство, а також списки зрадників та провокаторів.

От читаєш цей скупий перелік і думаєш, а що за цим стоїть? Не будемо говорити, хто, де і як зібрав все це для партизанів. Лише нагадаємо: та за один знайдений папірець, вже не говорячи про гранату, німці таку людину розстрілювали, а перед цим ще піддавши звірячим тортурам. Не забуваймо про це.

Віктор Тищенко згадував: «Першим зв'язковим, з яким мені довелося познайомитись, був Іван Пилипович Кочерга (до війни він працював директором робітничого факультету при Ніжинському педагогічному інституті). Приходив він до Батюка з якоюсь жінкою. Говорив мені, що завдання виконав, а зворотня дорога його не хвилює, тому що документи у нього «залізні».

Найчастіше до нас навідувались Роман Стрельцов та Федір П'явка. Вони забирали зібрані нами розвіддані, медикаменти. Переправляли до лісу, до партизанів. Так була виведена з міста група військовополонених,

що обслуговувала німецький шпиталь. Втечу підготували Галя Солодовник та Віра Смолянчук. Одяг для втікачів готували Андрій Скрипка, Марфа Катан, Євдокія Чернишова. . .

Партизанське командування доручило нашій організації визначити точну дислокацію ворожих частин у місті, визначити їх чисельність, виявити місцезнаходження складів, квартир гітлерівських офіцерів. Виконати це завдання було довірено мені.

Спочатку я думав, що не буде ніяких труднощів, так як мені було відомо, де розміщуються німецькі та угорські частини, де розміщуються склади. На ділі виявилось все не просто. Найважчим було визначити чисельність ворожих військ. Та завдання я все ж таки виконав.

Коли я доповів Якову про результати своєї роботи, він сказав, що мені ще потрібно буде пройтись містом з партизанським зв'язківцем і показати йому усі найважливіші об'єкти.

В зазначений день у Батюка на мене чекав Роман Стрельцов. Його потертий темно-синій костюм нічим не відрізнявся від подібного одягу більшості містян.

Приготувалася до виходу і Женья Батюк. За порадою Якова я повинен був іти попереду, на деякій відстані – Роман і Женья, яким потрібно було грати роль закоханих, щоб відвернути увагу зустрічних гітлерівців.

Наблизившись до потрібного об'єкту, я повинен був подати умовний знак: правою рукою поправити зачіску.

З Романом Стрельцовим мені довелося здійснити ще одну прогулянку по місту. Тоді я працював, виконуючи завдання Якова, завідуючим курсами німецької мови. Вони дали можливість одержати для членів під-

пільної організації перепустки на право ходити по місту до десяти годин вечора. Комендантський час наступав о 8-й годині.

А коли почалася примусова мобілізація на роботу до Німеччини, чимало хлопців і дівчат, аби не потрапити на фашистську каторгу, буквально кинулися на курси. Вони вносили плату за місяць, одержували квитанцію і довідку, яка звільняла їх від вивезення в чужу країну. То була гарна лазівка.

Курсистською перепусткою я скористався і під час нової прогулянки зі Стрельцовим. Необхідно було винести вибухівку. Ми її загорнули у папір, і я поніс.

Вийшли від Батюка в сутінках. Я йшов попереду, Роман – за мною, дотримуючись достатньої дистанції. Якщо затримують, я повинен говорити, що пакета знайшов на дорозі. Думав, що в ньому – мило. А йду я до викладача німецької мови Первушева. Він жив якраз у тому районі міста, куди ми прямували. Та наші хвилювання виявились даремними. За міською лікарнею я почекав Романа і віддав йому пакет.

Далі він пішов один, щоб виконати найвідповідальніше. На міні, яку Роман підклав за містом, підірвався німецький автомобіль».

РОЗДІЛ XI

УЧАСНИКИ СПРОТИВУ ПРОДОВЖУЮТЬ БОРОТЬБУ (КІНЕЦЬ 1942 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1943 рр.)

У кінці 1942 – на початку 1943 років підпільники значно активізували свою небезпечну діяльність.

У ніжинському депо проводився середній ремонт паровозів. Виходили вони в хорошому стані. Та через якийсь час починали чхати й шипіти, потім зупинялися. Як машиністи не старалися, але далі Бахмача і Носівки ешелони не доходили.

Про це «потурбувались» слюсар Іван Жумай та його товариші. Тут, у паровозному депо працювали Микола Конопатов (колишній начальник штабу 19-го полку 7-ї дивізії), Іван Плесконос, Василь Опанасюк, Вадим Конопатов – син Миколи. Ремонтники підмішували у змазку пісок, забивали маслопроводи, псували золотники, підкидали у поршні болти та гайки.

За завданням Батюка вони вивели з ладу декілька паровозів, зіпсували поворотний круг. Розповсюджували листівки, які розповідали про правдиві події на фронті.

Дуже корисною була діяльність Антона Томашука, усе життя якого пов'язане з залізницею. З 1926 року він працював кочегаром, потім – помічником машиніста, слюсарем депо, кондуктором. У 1942 – 43 роках виконував обов'язки провідника.

Не працювати було неможливо. За це фашисти залізничників розстрілювали.

Випадково Томащук зустрівся в Ніжині з членом підпільної організації Григорієм Лопатецьким, який познайомив його з Яковом Батюком.

Антон Томащук доповідав про переміщення ворожих частин залізницею. Возив зброю, привозив медикаменти, які одержував від лікаря київської залізничної поліклініки Царинського. За короткий строк Антон Никифорович переправив до Ніжина 100 артилерійських капсулів, 800 метрів бікфордого шнура.

Батюк був особливо задоволений, коли провідник постачав йому чисті бланки перепусток для проїзду залізницею. Вони були необхідні зв'язковим, які налагоджували контакти з іншими підпільними групами.

Ось іще декілька найбільш успішних актів, проведених народними месниками.

У січні 1943 року на станції Ніжин Микола Конопатов вивів з ладу водокачку. Було знищено декілька тон паливно-мастильних матеріалів.

У лютому тринадцять підпільників на чолі з В. В. Черепановим на під'їзді до села Неданчичі зупинили потяг, машиністом якого був ніжинський підпільник. Черепанов убив гітлерівця, що супроводжував ешелон. Підпільники спрямували потяг на інший ешелон, який стояв на колії.

У травні батюківці передали до партизанського загону «За Батьківщину» 15 тисяч патронів, 50 гранат і близько сотні кілограмів толу з бікфордowymi шнурами та вибуховими пристроями.

РОЗДІЛ XII

ОСОБИСТІСТЬ БАТЮКА – КЕРІВНИКА НІЖИНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

Фігура «сліпого» набувала популярності у Ніжині та за його межами. Проте люди були переконані, що їхній керівник бачить і лише маскується під незрячого.

Пізніше товариші у своїх спогадах розповідали, що Батюк впізнавав людей дотиком, по звуках кроків, за запахом, якимось невловимим чуттям.

Дивовижна спостережливість Якова, вироблена в минулі роки і, зокрема, під час адвокатської практики, давала йому можливість вивчити досконально характер того, з ким він спілкувався. Його знання людей вражало і вражає. Адже жоден із завербованих ним не зрадив, не схибив у борні. Арешти почалися через значне послаблення дисципліни у партизанському загоні, а не в підпіллі. Та мова про це далі.

Яків Батюк був не тільки прекрасним керівником підпільної організації і, так би мовити, її мозковим центром. Він, незважаючи на сліпоту, проявляв бурхливу активність.

На зв'язок з новими людьми йшов сам. Своїм побратимам він довіряв, але не хотів зайвий раз ризикувати їхнім життям.

Яків часто їздив до Києва у відрядження. Місто він добре знав, бо прожив тут чимало років і добре його вивчив. Тому він обходився без сторонньої допомоги,

що за даних обставин було дуже важливо. Щоразу, перебуваючи у столиці, він навідувався до артілі сліпих на Бесарабці. Та мало хто знав, що до того спонукали його не виробничі справи – тут виготовляли зовсім іншу продукцію, – а йому потрібні були свідки на випадок, якщо за ним будуть слідкувати, або й заарештують.

У сусідньому будинку по вулиці Басейній, 12 знаходилась явка уповноваженого київського підпілля по зв'язках з нелегальними організаціями Дмитра Йосиповича Лісовця. Від нього директор ніжинської артілі одержував літературу, вказівки Центру, адреси залишених на підпільну роботу людей.

В лютий мороз сліпий підпільник з тринадцятирічним хлопчиком Миколою Кузьменком чотири дні пробирався засніженими лісами, аби налагодити перерваний зв'язок з партизанами. З дарницькою дівчиною Тосею Єленцовою привіз з-під Кагарлика у мішках з картоплею розібраного кулемета.

Яку б акцію не планували підпільники Батюка, їхній керівник завжди думав про безпеку людей. І не тільки своїх бойових побратимів, а й про мирних жителів. Бо для Якова життя людини – то найбільша цінність. Недаремно ж у кінці тридцятих років Яків так різко засудив сталінські репресії.

Якось підпільники вирішили вбити німецького коменданта Ніжина – страшенного фашистського ката. «Ні, хлопці. – відповів їм Батюк. – Ви подумайте самі: на його місце можуть поставити ще більшого мерзотника, а десятки, а то й сотні ні в чому не винних заручників німці розстріляють». І товариші з ним погодились.

Історія знає чимало прикладів, коли під час війни партизани і підпільники проводили терористичні акти

на окупованій німцями території. Чи потрібно було цим займатися, знаючи наперед, як на те відреагують фашисти? Однозначної відповіді немає. Ніжинські месники, приступаючи до виконання чергової акції, усі ці обставини завжди враховували. Один з таких прикладів описав Віктор Тищенко у своїх спогадах, про які вже ми розповідали вище. Вдумливо розроблена і проведена операція дуже часто дає хороші результати.

Трапилось так, що німці схопили пораненого партизана Олексія Ляха. Пройшла чутка, що він дає показання. Партизанське командування наказало Батюку знищити зрадника. Спочатку підпільники перевірили факти. Нічого подібного. Партизан лише затягував час, але ніякої інформації ворогам не давав. За наказом Батюка товариша з боєм вирвали з гестапівських лап.

Влітку 1943 року ніжинське підпілля виконало дуже важливе завдання розвідувально-диверсійної групи Центрального фронту. У лісі Батюк зустрівся з капітаном Гнедашем та його радисткою Кларою Давидюк. Така конфіденційність була необхідна. Про намічену операцію мали знати якомога менше людей.

І це ж як проявляли себе ніжинські підпільники, якщо безпосередньо до них звернулись із секретним дорученням люди із фронтової розвідки! (До речі, сам Кузьма Гнедаш був родом із села Талалаївка, що на Чернігівщині). Та й результат такої співпраці вражає: було знищено 27 ворожих літаків на ніжинському аеродромі, оборонні спорудження на вокзалі та в районі станції, великі запаси пального. На декілька днів зупинено рух на важливій залізничній магістралі Ніжин – Київ.

Батюківці двічі організовували втечу військовополонених. У квітні 1943 року – із школи №11, де розміщувалась німецька автоколона, а через місяць – із шпиталю, який знаходився у приміщенні педагогічного інституту.

У червні того ж року німці відмінили вербовку населення на роботи у Німеччині. Тут добре попрацювали Опанас Афонін, Олександр Богдан та інші медичні працівники – активні члени ніжинського підпілля. Вони видавали малярію за висипний тиф. А коли німецькі лікарі хотіли в цьому переконатись, тоді їм показували хворих на сипняк.

РОЗДІЛ XIII У КРИВАВІЙ БОРОТЬБІ ЗАВЖДИ БУВАЮТЬ ЖЕРТВИ

Минав час. Після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом повідомлення Радінформбюро ставали дедалі приємнішими. Радіо Москви сповіщало про нові успіхи Червоної армії. Фронт поступово наближався до Чернігівщини.

Успіхи на фронтах додавали оптимізму і рішучості партизанам і підпільникам. Разом з тим значно послабшала дисципліна у партизанському загоні. Бійці все частіше навідувались до Ніжина, де жили їхні рідні та близькі.

А це було дуже небезпечно.

У величезній історичній літературі ми читаємо, як ворог після чергової поразки у паніці тікав з поля бою, кидаючи техніку і зброю. «Паніка», на жаль, тривала два роки, і забрала з собою життя мільйонів наших людей.

В жодному разі не можна було недооцінювати фашистів, тим більше, що дисципліна у них не слабшала, і це скоро на собі відчули наші герої.

Під час втечі полонених із шпиталю одного із втікачів німцям вдалося зловити, і той видав своїх визволителів.

Почалися масові арешти. Німці схопили майже сто чоловік. І лише завдяки виключній стійкості, величез-

ному розуму Якова, який створив добре законспіровану організацію, більшість товаришів було врятовано. Розстріляли двадцять чоловік.

Як же так трапилось, що фашистам вдалося заарештувати майже сотню людей? Адже зрадник міг видати лише тільки тих декількох підпільників, з якими він безпосередньо спілкувався. Тут біографи-фантазери, користуючись своєю незрозумілою логікою, розписали зрадника як найманого провокатора, і що той після полону вже побував у партизанському загоні, і знав підпільників в обличчя, і навіть вказав німцям на самого Батюка.

А насправді? А насправді було так, що він міг знати тільки декількох людей. Вечір знайомств йому не влаштовували. Більше того, як уже ми зазначали ра-

Явочна квартира по Інтернаціональній вулиці в Ніжині.
Тут було заарештовано Батюка Я. П.

ніше, далеко не всі підпільники знали один одного, в тому числі і самого керівника.

А причини масових арештів були зовсім в іншому. В невеликому районному центрі важко приховати, хто в які будинки заходив часто, хто з ким зустрічався, спілкувався і таке інше. І тому у гестапо виявилось так багато підозрюваних.

У Батюка була можливість втекти до лісу. Але до останньої миті він залишався в місті, намагаючись врятувати товаришів. І більшість з них він таки врятував.

У партизанському об'єднанні «За Батьківщину» були приголомшені звісткою про масові арешти у Ніжині. Були навіть пропозиції іти штурмом визволяти підпільників. Але в місті стояв досить сильний ворожий гарнізон, і визволити батюківців було неможливо. Окрім того, перед партизанами поставили інше завдання. Їм потрібно було підійти до Дніпра і захопити одну із переправ. Завдання вони виконали, але понесли величезні втрати.

У гестапівській камері слідчі з подивом розглядали незрячого адвоката, який майже два роки наводив жах на непроханих гостей. Вони зняли з нього окуляри. Довго придивлялися, чи не симулює він сліпоту. Бо сліпого воїна вони ніколи не бачили, і про таке диво навіть ніколи й не чули.

Два місяці батюківці витримували жорстокі тортури фашистських нелюдів. І перемогли. Перемогли своїми мужністю, стійкістю, незламним духом. Перемогли, бо вірили: «Ніколи не буде Україна рабою фашистських катів», як співалося в одній із пісень у радянські часи.

Ранок 7 вересня 1943 року. Підпільників вишикували в одну шеренгу, і фельдфебель гучним голосом за-

читав список: «Батюк, Пархоменко, Афонін, Опанасюк, Могильний, Скрипка, Колодій, Прокопець, Дереза, Лопатецький, Переверзєв».

А в той же час на першому поверсі, де розміщувались камери для жінок, інший гітлерівець зачитував такий же довгий список: «Женя Батюк, Солодовник, Смолянчук, Борисова, Мірошніченко, Катан, Пилипенко, Ятуринська, Чернишова».

Народних месників вивели на тюремне подвір'я, посадили в машини і вивезли за місто. Їх розстріляли за вокзалом біля руїн. Ми не знаємо, як поводити себе наші герої перед смертю.

А вигадувати щось тут не потрібно. Але ми віримо, що вели вони себе так же мужньо, як і боролись з ворогом.

Бойові товариші згадували, що Яків любив говорити: «Потрібно вміти і жити, і вмирати. Наше місто скоро визволять, але я віддав би життя за те, щоб нас визволили на день раніше».

Того ж дня на 119-му кілометрі від Києва лісові месники, серед яких були Роман Стрельцов, Віктор Нелєп, Рая Ороховатська, підірвали бронепοїзд «Адольф Гітлер». То був прощальний салют партизан на честь тих, хто помер за Батьківщину.

Потім народних месників поховали на Троїцькому кладовищі. А на місці розстрілу зараз стоїть пам'ятний знак.

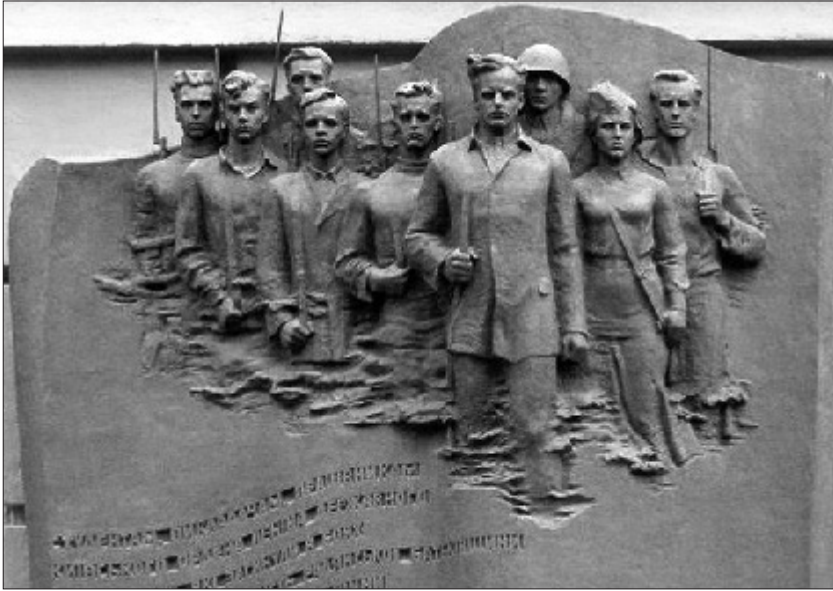
Місце розстрілу Якова Батюка та його групи
(ліс за військовим містечком на південній околиці Ніжина)

Пам'ятний знак на місці розстрілу групи Якова Батюка

Пам'ятник Якову Батюку в Ніжині

Меморіальна дошка на стіні КНУ ім. Т. Г. Шевченка

РОЗДІЛ XIV

РОЗПОВІДЬ Я. Д. БАЙТМАНА

У Київській школі-інтернаті для незрячих дітей є музей ніжинського підпілля, яке очолював колишній вихованець школи Яків Петрович Батюк.

Як і з чого все це почалося, розповів педагог школи Ян Давидович Байтман. На жаль, його вже немає серед нас, але залишилися його спогади. Та перш ніж поміщати його записи, потрібно зробити невеликий відступ.

Автор цього нарису – тодішній учень інтернату. Вперше побував удома свого вчителя Яна Давидовича Байтмана в червні 1962 року, який тоді жив у Києві на Сирці. Наші дружні стосунки поступово переросли в справжню чоловічу дружбу, яка тривала понад сорок років.

Зрозуміло, що ми багато часу приділяли ніжинському підпіллю. Я нерідко виконував окремі доручення шкільного музею і коли навчався у Ніжинському державному педагогічному інституті, і коли вже працював у Центральній бібліотеці УТОС. Часом певну роботу виконували удвох – їздили до Ніжина, зустрічалися з ветеранами.

* * *

Спогади Яна Давидовича призначались не для цього видання, тому деякі моменти він опустив. Але читач повинен про це знати.

Радянська влада з великою підозрою ставилася до тих, хто під час війни знаходився на окупованій території. Підпільник, партизан, чи просто мирний житель – особливого значення не мало. До речі, у післявоєнні роки ще досить довго людина повинна була зазначати в анкеті чи перебувала вона на окупованій території. Таку мерзоту могли вигадати лише надто пильні яничари з НКВС. Їх навіть не цікавило, скільки років було тоді цій людині.

Для Сталіна і його оточення усі вони були потенційними зрадниками.

Своєю сатанинською увагою вони не обійшли і ніжинських героїв: «Хто видав ворогу підпільну організацію? Чому німці вас не розстріляли? Що ви робили два роки на окупованій території?» Перелік таких запитань був нескінченним.

І навіть через двадцять років ветерани-підпільники поставились до перших зустрічей з юними слідопитами київського інтернату з острахом і недовірою. Їм ні про що не хотілось згадувати. Ще далеко не в усіх них загоїлись душевні рани, нанесені більшовиками. Але то було спочатку. А от що було далі, про то розповів Ян Давидович Байтман, організатор і керівник слідопитського руху незрячих школярів.

УРОКИ ІСТОРІЇ

Думка про створення музею героїв ніжинського підпілля виникла у 1961 році, коли школа розпочинала вивчення своєї історії. Тоді я вперше почув про Якова Батюка.

Наша пошукова робота зустрічала таке співчутливе

ставлення всіх, з ким нам довелося спілкуватись, що промовчати тут було б недоречно.

Люди пам'ятали війну. Пам'ятали тих, хто не повернувся. Вважали себе їхніми боржниками. І це почуття боргу, ця пам'ять серця примушували живих робити щось, аби минуле не забувалося. Воно обійшлося надто дорого. І нам висловлювали щиру вдячність.

Повоєнні роки не назвеш легкими. Щоденні турботи відволікали від спогадів. Забувалося те, що не може і не повинно забуватись.

Юні слідопити залюбки по рядочку збирали відомості про таке коротке життя нашого Батька. Тоді для дехто він ще не був героєм. Потрібні були роки, аби розібратися у тому, що він вважав за потрібне засекретити.

Ми приїздили до Ніжина групами від десяти до п'ятдесяти чоловік – школярі 4 – 9 класів – найчастіше без попередження, щоб не привертати до себе уваги. Бо поїздки були в основному робочими. І завжди зустрічали теплоту і гостинність.

Ночували у школах, гуртожитках, на квартирах підпільників та партизанів.

Нерідко з групами учнів до Ніжина їздили і випускники школи. Що підтримувало багато років цей інтерес? Романтика боротьби, зокрема, підпільної роботи? Не тільки. Спілкування з новими людьми (для незрячого, що живе в обмеженому людському середовищі, це дуже важливо), контраст доль, можливості сліпої людини, свідомість громадського значення нашої роботи.

А роботи було багато. І ми розподіляли її поміж окремими групами. В цьому була особлива привабливість. Кожна з них одержувала адреси, завдання. І йшли туди, де самі можливо ніколи й не були.

Приходять. Пояснюють, що їм потрібно. Слухають.

Запитують, записують. Тактовно уточнюють, хто може підтвердити сказане, які збереглися документи, що може бути подароване музею.

Пізніше вони мені про все доповідають. Найбільш інтересних людей запрошували на зустріч з усією пошуковою групою.

У школі обговорювали результати поїздки: хто як виконав завдання, які матеріали зібрали і які не знайшли. Словом, детально аналізували результати проробленого.

Запрошували до себе десятки гостей. Для школи це завжди було свято знайомства з новими людьми. На зустрічах з ними ми звітували про свої успіхи. Засвоювали складний відповідальний матеріал.

Деякі групи мали постійні великі завдання. Коля Губа та його товариші з'ясовували обставини арешту та загибелі Якова Петровича. Саша Бурчак цікавився родиною героя. Гриша Елюкім і Валя Хмара займалися групами підпільників-залізничників, зв'язками Батюка з Києвом.

Якось поїхав з нами до Ніжина незрячий поет Леонід Лобанов. Хотів написати поему про Батюка. Він пішов з групою, якою керували Толя Максименко і Люда Шевченко. Лобанов був збентежений. Що йому дасть поїздка, якщо піде з такою дітворою? Пізніше його вразило те, як діти глибоко володіли матеріалом, як легко спілкувалися з людьми, як уважно вели його, Лобанова, незнайомими вулицями міста.

Пошукова робота не обмежувалась рамками навчального року, вона продовжувалась і влітку під час канікул, але вже за місцем проживання школярів. Знаходили адреси багатьох учасників підпілля, поповнювали музей цінними документами.

П'ять, шість годин самостійних пошуків по Ніжину, справжньої тонкої творчої роботи, розпитувань, записів, відбору потрібних свідчень. А ввечері у місцевому педагогічному інституті імпровізована конференція. Усі мої слідопити і підпільники, їхні рідні і друзі – свідки безприкладного двобою.

Потім – відпочинок. Ми не спали. Бродили вночі осінніми чи засніженими вулицями міста, чи літніми вулицями. І йшли дорогою, якою повезли Якова на страту. Мовчали біля його могили.

Почуття учнів висловив наш шкільний поет Лёня Якубін, який згодом став доцентом Київського політехнічного університету:

Ты – гордость наша, слава наша,
живой немеркнувший маяк.
Мы шаг с твоим равняем, Яша,
в труде, учёбе, жизни нашей
и в час всё рушащих атак.

У Ніжині нас знали. У Ніжин нас кликали. У Ніжині нас любили. Гостинні господарі забирали до себе своїх улюбленців – невтомного Толю Групіна, маленького правдолюбця Колю Сизоненка, поважну і повненьку Надю Голєнкевич.

Що б я робив без таких моїх помічників як Петя Булка, Володя Семенко, Вася Коваленко, Люба Корнієнко, Толя Барташук, і багатьох, багатьох інших.

Пройдуть роки. Мої дівчатка і хлопчики стануть робітниками і студентами, стануть викладачами, керівниками підприємств. Одружаться. Але впродовж багатьох років вони будуть надсилати листи, приїжджати і розповідати про свої виступи в робітничих та студент-

ських аудиторіях, на конференціях, присвячених Батюку. Збережуть до нього живий інтерес.

Саша Бурчак присвятить курсову роботу в Ніжинському педагогічному інституті, яка одержить високу оцінку в Києві і Чернігові.

А Катя і Надя Сомови, Валя Низовець, Пилип Мариневич у Білій Церкві розкажуть товаришам про Якова Батюка, допоможуть створити куточок героя в гуртожитку виробничого підприємства.

У Воронежі і Дніпропетровську, в Харкові і Одесі, в Кам'янці-Подільському визнають, хто такий Батюк.

У 1967 році у видавництві «Молодь» молодий незрячий поет, випускник київської школи Микола Красюк видав першу свою поетичну збірку «Поклик». Ось один із його віршів.

КЛЯТВА

(Роздуми біля фото Я. П. Батюка)

Вмирало літо...
Їх останнє літо,
Не випите до краю, недожите....
Шматоване в катівні в сім київ.
Машини поглинала ніч серпнева.
І зорепад:
Барвисті сльози неба
Росою впали
В трави.
На гаї.
Остання путь –
Шлях подвигу, не згуби –
Приїхали.

Штовхає в спину грубо
Оскаженілий з переляку кат.
Ні пострілу останнього,
Ні болю
Не чув...
Пітьма
Кигикнула совою,
Піткнув! –
Не впав у трави, в медоцвіт.
Він птахом став
І нам приносить весни,
Сумлінням нашим став назавжди
Месник...
Пророком світла
Вирушив у світ.
Так виросла з трагедії легенда,
Зійшла нараз
До мене з фотостенда,
Влилася в груди
Соками землі,
І я повірив
Розповідям друзів,
Що йде сліпий підпільник
По Союзу,
Не згинувши в гестапівській імлі.
... Вдихав я літо...
Переможне літо,
Яке жадав так палко він зустріти, –
Для нас
Його він кров'ю окропив.
І чисту клятву
Мого покоління
Не фото чуло –

Друг мій енергійний
Батюк – підпільник ніжинський сліпий.

Але то буде пізніше. А поки ми готувалися до відкриття музею. Ця хвилююча і довгоочікувана подія відбулася у 1964 році напередодні Дня Перемоги.

Минув уже майже рік, як школа переїхала у нове просторе приміщення по вулиці Вишгородській, 35. Музей розмістився у великій світлій кімнаті. Для початку цього було досить.

В організації музею нам допомагали київські підприємства УТОС, редакції київських молодіжних газет. Активну участь взяли підпільники О. А. Медведєва, О. Ф. Богдан, брат героя П. П. Батюк. Без їхньої підтримки ми мабуть нічого б і не зробили. А дещо ми все-таки зробили.

Нашими матеріалами скористалися драматург Л. Синельников, письменник Є. Шатров, завідуючий Чернігівським обласним державним архівом М. Яцюра, автор пам'ятника Якову Батюку Г. Гутман. Вдячний скульптор подарував музею авторську копію бюста.

Тут працювали автори двох художніх і одного документального фільмів київських кіностудій про ніжинських підпільників.

У 1984 році студія Укртелефільм присвятила героям ніжинського підпілля кінострічку «За ніччю день іде». Режисер – Олег Бійма, сценарист – Веніамін Григор'єв. Були задіяні такі відомі актори, як В. Конкін, М. Яковлева, Л. Бакштаєв та інші.

Фільм мав великий успіх у багатьох країнах світу. А 28 травня 1985 року, коли проходив міжнародний кінофестиваль, присвячений 40-річчю великої перемо-

ги, до постійного представництва України в Організації Об'єднаних Націй звернулися педагоги ряду університетів і коледжів США з проханням дозволити показувати фільм в навчальних аудиторіях. Настільки ці люди були вражені героїчним життям Якова Петровича Батюка.

* * *

В Організації Об'єднаних Націй Якова Батюка назвали «єдиним сліпим солдатом світу». Заради справедливості потрібно зазначити, що в блокадному Ленінграді під час війни у військах протиповітряної оборони служило дванадцять незрячих так званих «слухачів». А було це так. Наприкінці 1941 року до Ленінграда привезли акустичні апарати – так би мовити, прадіди сучасних радарів. За допомогою найпростіших трубчастих механізмів потрібно було вловлювати звуки ворожих літаків.

Спочатку це завдання виконували звичайні вояки, але в «слухачі» вони не підходили. Тоді хтось із штабу ППО запропонував задіяти незрячих із цивільних людей. Декілька тижнів на найвищому рівні вирішувалось це питання. Адже «слухачі» – то ті, хто може на слух виявити повітряну ціль за десятки кілометрів і навіть визначити марку літака. Професійні військові скептично поставились до того, аби залучати до цього незрячих людей. Вони навіть не хотіли розуміти, що у такому ділі головним є не зір, а гострий слух.

Після ретельного відбору лише дванадцять чоловік із тридцяти добровольців, пройшовши особливий курс підготовки «слухачів», попали в діючу армію.

І скептики замовкли, бо незрячі показали себе справжніми бійцями. (Поправка О. Б.)

Ми мали відношення і до того, що у Житомирі, Чернігові, Ніжині вулиці теж назвали ім'ям Батюка. Його ім'ям названі теплохід на Чорному морі, аудиторію Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, дільницю газопроводу.

Музей подав клопотання колективу Київського УВП №1 УТОС про присвоєння імені Якова Батюка їхньому будинку культури, про перейменування однієї із вулиць Києва в вулицю героя.

За матеріалами музею написано близько восьмидесяти статей та нарисів. Близько двадцяти з них присвячені нашому музею, нашим учням.

Щороку до музею приїздили бойові побратими, батьки і матері, вдови, діти загиблих.

Хіба можна забути, як зустрічалися і обіймалися люди, котрі три десятки років вважали один одного загиблими? І поруч – мій вихованець, схвильований, заплаканий, який сам організував цю зустріч.

Як передати вираз очей сивої матері, яка не дочекалась з війни трьох своїх синів, коли вона читала у нашому музеї рядки із записника свого наймолодшого, писані в далекій Угорщині 1944 року: «Сьогодні вночі мені снилася мама, ніби побував удома».

Якими словами передати ті почуття Олексія Ляха, коли він несподівано дізнався, що завдяки великому розуму і благородству Якова Батюка, якого він особисто ніколи не бачив, йому вдалося вирватись з гестапо.

Багатьом людям ми повернули чесне ім'я.

Ми передали до ніжинського краєзнавчого музею 84 фотокартки ніжинських героїв. Прямий обов'язок київських слідопитів – повернути Ніжину те, що ми звід-

ти взяли. Але потрібно, щоб музей при школі-інтернаті все-таки залишився. Менший за ніжинський, але щоб залишився.

І, як зазначив Народний артист України Андрій Сова: «Музей Якова Батюка доводить, що головне в людині – серце. Серце людини гаряче, відкрите для добра і щастя, і непримиренне до неволі і поневолювачів». А ось що записав письменник Богдан Чалий: «Яка мужність, яка душевна краса! От якби кожна школа мала свого героя, свій отакий, як ваш, чудовий музей».

А ми скажемо просто: музей потрібний нам, бо ми – батюківці. Батюк показує нам, якою може стати і повинна бути людина».

* * *

Сьогодні музей Якова Батюка являє собою невід'ємну частину всієї експозиції музею історії школи. Школи, де Яків зростав, мужнів, де він робив перші свої кроки у безсмертя.

Не варто розповідати, які люди і скільки їх відвідувало шкільний музей. Для цього досить познайомитись із п'ятьма томами книги відгуків. І до повної характеристики додамо: тут залишили свої автографи представники Китаю, Польщі, Сполучених Штатів Америки, з інших країн світу.

А тепер, на наш погляд, варто познайомити читачів з листом, надісланим свого часу до редакції журналу Українського товариства сліпих «Заклик».

СКЛАДАТИ НОВИЙ ЖИТТЄПИС ГЕРОЯ?

Шановна редакція!

До Вас звертається група випускників Київської школи-інтернату № 5 для сліпих дітей. Хочемо поділитись своїми враженнями про статтю В. Суярка «Батюк Яків Петрович – Герой Радянського Союзу» («Заклик», № 9 за 2008 рік). Ми були у числі тих, про кого Суярко написав: «Очолюване ентузіастом-вихователем Яном Давидовичем Байтманом покоління юних слідопитів прискіпливо розкривало сторінку за сторінкою подвизницьку діяльність хоробрих батюківців». На жаль, але про самого автора ми цього сказати не можемо.

Ми не знаємо, якими джерелами він користувався, але не тими, що ми зібрали, то це точно. У статті так багато помилок і всіляких викривлених фактів, що стає соромно, що це писав кандидат філософських наук, людина, яка знає як працювати з документами і як їх використовувати. Ми не можемо звернути увагу автора і читачів на усі допущені помилки, бо список буде дуже довгим. Тому зупинимось лише на більш принципових.

Досить характерний момент: «Після школи Яків рік навчався в індустріальному політехнікумі (але сліпота завадила інженерному фаху)...». А як же він туди поступив? Бо автор не знає, що то був технікум для інвалідів. А крім того, технікум не готує інженерів. Батюк навчався на відділенні деревообробки, але був розчарований в обраній ним професії.

Особливо вражають ті рядки, де автор описує початок війни. Скільки в них фантазії та вигадок. Ми Вам, добродію Суярко, повідомляємо, що Яків нікого нікуди

не евакуював. Бо дитина його померла ще до війни. А дружина поїхала до батьків та й не повернулася. Якщо Ви, пане Суярко, не знаєте, то хоча б поцікавились цим періодом життя героя. Ніяких доручень та рекомендацій ніхто йому не давав. Яків самостійно збирав людей у підпільні групи. Самостійно шукав потім зв'язки з іншими підпільними організаціями та партизанськими загонами, про що Ви далі дещо розповідаєте. Величезна заслуга Якова в цей період полягає в тому, що він зумів зібрати й організувати чимало невеличких груп, які без особливого успіху намагалися самотужки вести боротьбу з фашистами. Батюк зробив те, чого не змогли зробити люди, що мали матеріальну базу і певні повноваження.

Описуючи підпільну діяльність ніжинських патріотів, автор, видно, згадав усе, що він читав на цю тему у радянській літературі – правдиве, вигадане, спотворене тощо. У нашому випадку ця схема, якою так добре оволодів автор, сюди зовсім не підходить. Спробуємо довести.

Так, Яків одержав у німецькій комендатурі дозвіл на відкриття артілі «Прогрес». Це дало можливість заробляти на хліб десяткам сліпих, в тому числі і самому Батюку. А у них був інший спосіб заробляти собі на прожиття? Окрім того, Яків одержав статус офіційної особи. Тому він мав нічні перепустки, чисті бланки документів тощо. Зрозуміло, що він ними дуже добре користувався. Тоді виникає питання: навіщо розумній людині приписувати дурниці, яких вона не робила? Мабуть, у автора не вистачило фантазії описати ту хімічну сполуку, якою змащували зброя. А цікаво було б дізнатися. Яків Батюк прекрасно знав, що такі дії німці

розцінювали як саботаж, а саботажників розстрілювали або відправляли до концтаборів. Та і навряд чи ця зіпсована зброя змогла б зупинити танки Гудеріана та Манштейна.

А що можна сказати про такий пасаж?

Батюк «...налагодив зв'язок із партизанським об'єднанням «За Батьківщину» партизанського полководця О. Ф. Федорова». Пане Суярко, те, що ви так любите «партизанського полководця», викликає лише посмішку у тих, хто знає про «подвиги» О. Федорова. Та тут доводиться Вас розчарувати. Цим об'єднанням командував Герой Радянського Союзу І. М. Бовкун. Про це Ви можете прочитати у його спогадах «Солдати другого фронту». Є також і інша література, якою Вам так не хочеться користуватись.

І ще один невеличкий коментар. В. Суярко пише таке: «Конспіративні явки фактично перетворювалися на партизанські міні-бази. Тому месники були невловимими». Що взагалі означає уся ця фраза?

А тепер, що стосується «розгрому» підпільної організації Батюка. Олександр Мануїлов був спецагентом у Вашій уяві, шановний літописець. То був один із військовополонених, яким підпільники допомогли втекти до лісу. Мануїлова німці схопили, і той видав своїх визволителів. А видав він лише тих, з ким безпосередньо спілкувався. І тут наш автор пішов по протоптаній стежині – не завдавати собі зайвого клопоту питанням, а як вийшло, що фашисти потім розстріляли 20 членів організації Батюка?

Дозволимо собі невеличкий коментар. Влітку 1943 р. фронт наближався до Чернігівщини. І це, на жаль, негативно позначилось на дисципліні підпільників та пар-

тизанів. Вони почали нехтувати конспірацією. Їх зрозуміти можна. Але це дало німцям змогу заарештувати більше людей, ніж їх назвав зрадник. Бо в невеликому містечку добре було німцям відомо, хто до кого ходить, хто з ким спілкується і таке інше. Але завдяки організаторським здібностям Якова, більшості підпільників удалося втекти до лісу. Тому, шановний авторе, ніякого «розгрому» не було.

Немає потреби продовжувати перелік вигаданих фактів та сумнівних висновків автора В. Суярка, який у своїй статті користується переважно чутками, плітками та байками. Навіть переплутав дату присвоєння Якову Батюку звання Героя Радянського Союзу. Бо це сталося у 1965, а не у 1964 році, як зазначає автор. Навіть тут він припустився помилки.

І дуже шкода, що редакція утосівських періодичних видань друкує не тільки матеріали, написані на документальній основі, але й також такі, що носять досить сумнівний характер. Ми знаємо: редакція не несе відповідальності за достовірність фактів. Якщо це так, то немає ніякої гарантії, що ми знову не прочитаємо опуси В. Суярка та інших горе-авторів, які схочуть нас порадувати чимось таким незвичайним. Але це питання іншої теми.

Шановна редакціє, ми дуже просимо Вас повністю, без скорочень надрукувати наші відгуки. І хай нас розсудять читачі.

За дорученням групи товаришів
Олександр Бурчак,
працівник Центральної спеціалізованої
бібліотеки для сліпих ім. М. Островського

РОЗДІЛ XV

МОЯ УЧАСТЬ У ПОШУКОВІЙ РОБОТІ

У попередньому розділі я вже писав, що початок нашої багаторічної дружби з Яном Давидовичем Байтманом припадає на червень 1962 року, коли я вперше побував у нього вдома. Він тоді з нашим класом ще не працював. Але ми вже його добре знали, бо були членами літературного гуртка, де він знайомив нас з кращими зразками світової літератури і де давав корисні поради тим учням, яким хотілося творити щось самим. А до пошукової роботи ми долучилися восени 62-го року, коли Ян Давидович став вихователем нашого класу.

Особливо мені запам'яталась наша перша поїздка до Ніжина, і не тільки тому, що вона була першою. Нас попросили надіти піонерські галстуки. Ми це зробили з задоволенням, бо не були піонерами і вже мали громадянські паспорти. Ці галстуки нам набридли ще у піонерському віці. Тому під час гри ми ними зв'язували зловленого «шпигуна». Мотузку потрібно пошукати, а галстуки завжди у нас були – на шиї під час уроків, і в кишені після уроків.

Поїздка була дуже важкою, але цікавою. Ми вперше мали змогу безпосередньо спілкуватися з живими героями, спочатку у них вдома, а потім в педагогічному інституті, куди всі сходились для загальної розмови. Може, прозвучить дещо патетично, але то все для нас, незрячих, була наука – жити. Ми ходили містом. Шу-

кали потрібні вулиці, будинки. Вчилися орієнтуватись у незнайомих місцях. Перепитували перехожих. Розмовляли з ветеранами. Вчилися занотовувати важливі свідчення. Вчилися пристойно поводити себе в чужому домі, вчилися спілкуватися з незнайомими людьми. Такі практичні заняття в стінах школи не проведеш. І ми завжди будемо вдячні учителям, які прищепили нам такі потрібні в дорослому житті знання.

Після закінчення школи я продовжував допомагати своєму вчителю Байтману. Ми зустрічалися з рідними і знайомими Якова Батюка, з його бойовими побратимами.

Якось ми поїхали до Клавдієво під Києвом, де жила його старша сестра Ольга. Бо чим більше знаєш, тим більше виникає додаткових питань – такі особливості пошукової роботи.

– Ян Давидович, – звертаюсь я до вчителя, – як же нам її знайти, коли ми не знаємо її адреси?

– Саша, а хіба ми не слідопити? Ми ж розшукували потрібних людей у великих містах, і теж не мали адреси. Знайдемо і Ольгу Батюк.

І знайшли. Тут я віддаю належне Байтману. Ми прийшли на базар. У ті часи торгували в основному місцеві жителі, і торгували своїм товаром. Розпитали, де живе Ольга Петрівна Батюк, у якої незрячого брата-підпільника розстріляли німці під час війни. Жінки на базарі усе і про всіх знали. Сестра героя нас гостинно зустріла. А бесідували вже за накритим столом, який прикрашали величезні полуниці. І були вони дивовижно смачні. Більше таких ягід я в житті ніколи не їв.

З братом Якова, Павлом Петровичем Батюком, я познайомився у 1978 році, коли мене запросило Ніжинське навчально-виробниче підприємство УТОС взяти

участь у вечорі, присвяченому 60-річчю від дня народження нашого героя. Павло Петрович працював тоді на цьому ж підприємстві інженером-економістом. Серйозна, поважна людина, він на мене справив хороше враження. Ми з ним обговорили статтю, присвячену ювілею Якова Батюка, яка була надрукована у місцевій газеті. Ми так і не зрозуміли, навіщо автор публікації збільшив кількість дітей у родині Батюків. Можна було б запитати у Павла, адже жили в одному місті. То, мабуть, була чергова примара літописця.

Були ми і в Петра Івановича Батюка. Він тоді вже одержував збільшену пенсію. Внесок слідопитів у цю справу був крихітний, та все ж був. Петро Іванович нам тоді сказав: «Е-е, хлопці, тепер у мене гарна пенсія, та вже нема коли жити». Ой, як же нам було прикро слухати ці слова батька героїв. Під час війни він втратив трьох своїх дітей (старший син Василь загинув на фронті), а за це держава йому виплачувала копійки. Скільки ж батькам потрібно було втратити дітей, аби вони одержували пристойну пенсію?

В будинку канадського парламенту у Башті Миру під склом знаходяться списки імен канадійських солдатів, що загинули під час бойових дій у різні часи: на фронтах двох світових воєн, скрізь, де воювали канадійці. А їхні матері одержували орден, за який, зрозуміло, уряд Канади платив гроші. Нам би таку повагу до своїх громадян.

У своїх спогадах Ян Байтман говорить, що я присвятив курсову роботу ніжинським героям. Ця історія була дещо іншою. Я, студент першого курсу історичного факультету Ніжинського педінституту, вступивши до історичного гуртка, взяв собі тему: «Підпільна боротьба Ні-

жинщини в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1943 років». Для роботи потрібні були матеріали.

Велику допомогу мені надав Ян Давидович, який тоді вже не працював у школі, але продовжував дослідницьку роботу. А шкільним музеєм керував учитель історії, прекрасний педагог і прекрасна людина, Сергій Кононович Солонецький. Ми з ним добре співпрацювали. Я виконував у Ніжині його конкретні доручення, а він постачав мене необхідними музейними документами.

Мені потрібна була інформація про винищувальний батальйон. У Ніжині я звернувся до колишнього підпільника Олександра Федоровича Богдана, який тоді працював лікарем у поліклініці механічного заводу. Там він познайомив мене з колишнім бійцем батальйону Миколою Федоровичем Дем'яненком. Микола Федорович почав розповідати, як їх кинули напризволяще. Ні командирів, ні матеріальної бази, нічого не було. Тоді Богдан зупинив його досить збуджені спогади і пізніше передав мені записи вже прилизані, без гострих кутів, словом, так, як потрібно було тоді писати. А про батальйон я писав, бо там були люди, які пізніше влилися в групу Батюка.

Коли моя робота була готова, я виступив з доповіддю на засіданні гуртка, який вів кандидат історичних наук Іван Петрович Костенко, людина доброзичлива і делікатна. Він був приголомшений моїм виступом, бо такого від студента він не чекав. А заслуга в цьому не стільки моя, скільки усіх наших пошуковців, які зібрали такий цінний матеріал. Бо до нас це ніхто не зробив. А я лише узагальнив те, що нам вдалося відшукати. Як же мені було приємно слухати, як Костенко вмовляв директора місцевого краєзнавчого музею обов'язково

побувати у нашому шкільному музеї. І коли мене запитували студенти і викладачі, де я брав матеріал, я всіх відсилав до київського інтернату.

Потім була наукова студентська конференція у Чернігові. Керівник секції видно не мав серйозних зауважень. Тому він запропонував мені скласти список підпільників, коли і якими орденами та медалями були нагороджені. Я з ним не погодився, але сперечатися не схотів.

Мені було прикро, бо виконати все це дуже важко, та і потреби такої не бачив. Вдруге я на конференцію із своєю роботою поїхати відмовився. Тоді Костенко сам повіз її до Чернігова. А потім мені розповів, що роботі дали схвальну оцінку. Пізніше мене нагородили почесною грамотою Чернігівського обкому комсомолу. Особливої радості я не відчував. Але то вже зовсім інша історія.

В інституті я віддав свою доповідь як курсову роботу. Викладачка жартома сказала, що вона не може поставити нижчу оцінку, ніж ту, яку поставили у Чернігові.

В серпні 1969 року ми з Байтманом приїхали до Ніжина у слідопитських справах. Дуже часто накопичувались питання, які потрібно було обговорити з учасниками підпілля. Ми прийшли до Олександра Федоровича Богдана. З нами також були Іван Павлович Жумай та Віктор Тарасович Нелеп. Богдан зустрів нас досить гостинно. Я вперше побував у такій поважній компанії. Усі присутні поставились до мене з такою прихильністю, що я почувався досить розкуто. Адже я лише з Богданом зустрічався декілька разів, про що вже було сказано вище. Мабуть, тому цей вечір мені так надовго запам'ятався.

Та наступного дня сталася трагедія. Олександр Федорович, як завжди, вранці поїхав на велосипеді на роботу (і це – на сьомому десятку), та по дорозі його збила вантажівка. Яка безглузда смерть. На поховання я не пішов. То для мене, молодого хлопця, було занадто тяжко. Люди мене зрозуміли.

Одного разу мене попросили зайти у третю ніжинську школу і домовитись, щоб зустріли київських слідопитів, які повинні приїхати на могилу Батюка. Та я помилково зайшов у сьому школу і звернувся до директора з цим питанням.

– Ви знаєте, шановний, – відповів мені директор, – ми б з радістю вам допомогли. У нас навіть є піонерський загін імені Якова Батюка. Але нам незручно, бо ваших дітей завжди приймали у третій школі. Там піонерська дружина носить ім'я Батюка. І зразу ж передзвонив своїм колегам у третю школу.

Там на мене вже чекали, і ми про все швиденько домовились. А про себе подумав: як добре, що зрячі діти визнають, як живуть і чим займаються їхні незрячі однокласники. Та й інтернатським школярам дуже корисно поспілкуватися зі своїми зрячими ровесниками.

Взагалі проблема спілкування незрячих школярів із зрячими була і залишається актуальною. Та ніхто серйозно цим не займається. А даремно. Для незрячих – це важливий момент у вирішенні питання інклюзивного (спільного) навчання, значний крок до їхньої інтеграції у суспільство.

ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ ЯКОВА БАТЮКА
ТА ІНШІ ФОТОМАТЕРІАЛИ

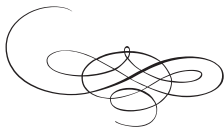

РОЗДІЛ XVI ВШАНУВАННЯ ГЕРОЇВ

Як же держава відзначила своїх героїв? Тут однозначної відповіді не буде. Бо ставлення радянської влади до ветеранів війни було і мінливе, і нелогічне, і незрозуміле. Ось до прикладу. У 1946 році було знято виплату пенсій за ордени. Постанова була із тих, що широко не розповсюджується. Гроші хоча і невеликі, та все ж якась підтримка для людей у ті важкі часи. А 23 грудня 1947 року відмінили вихідний у День перемоги. А поновили вихідний день лише у 1965 році. Така зневага до свого народу з боку влади – вражаюча.

На жаль, і сьогодні далеко не все гаразд «у нашому королівстві».

Продемонструємо це на двох документах.

Громадська організація «Громадське об'єднання
незрячих фахівців «Реаресурс»
04060, м. Київ, вул. Ольжича, 21, к. 8,
тел. 235-62-97, ЄДРПОУ 26346612
№ 04-04/01 від 04. 04. 2016 р.

Голові Київської міської державної адміністрації
Кличку В. В.

Шановний Віталію Володимировичу!

Громадська організація «Громадське об'єднання незрячих фахівців «Реаресурс» на виконання Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен фізичних осіб, святкових дат, назв та дат історичних осіб», Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборони пропаганди їхньої символіки» від 09. 04. 2015 р. № 317-VIII звертається до Вас із проханням перейменувати вулицю Подвойського, названу іменем радянського партійного і військового діяча, яка знаходиться у Шевченківському районі, на честь Якова Батюка.

Додаток: інформаційна довідка про подвиг Якова Батюка.

З повагою,

Президент ГО незрячих фахівців «Реаресурс»,
інвалід І групи по зору, кандидат економічних наук,
заслужений працівник соціальної сфери України,
заслужений майстер спорту України,
заслужений тренер України **С. А. Васін**.

ДОДАТОК

Інформаційна довідка про подвиг Якова Батюка

У 2018 році буде відзначатися сторіччя від дня народження Якова Петровича Батюка. Наша організація звертається до Вас з питання вшанування пам'яті цього героя.

В роки Другої світової війни Яків Батюк створив і очолив підпільну організацію в місті Ніжині, яка тісно співпрацювала з київським підпіллям (зокрема на ДВРЗ). Батюківці рятували радянських військовополонених, збирали і передавали партизанам інформацію про Ніжинський залізничний вузол та німецький аеродром. Допомогали партизанам зброєю, медикаментами, продовольством. Здійснювали різноманітні диверсії. У вересні 1943 року нацисти розстріляли Батюка і ще близько двадцяти підпільників.

Унікальністю Ніжинського підпілля було те, що його керівник Яків Батюк з раннього дитинства був сліпою людиною. Простий сільський хлопець з Житомирщини навчався у Київській школі для сліпих, у важких тогочасних умовах здобув вищу освіту (закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка), став, мабуть, першим незрячим адвокатом в Україні. Почалася війна, і коротка кар'єра адвоката швидко закінчилася.

Батюк зробив те, чого від нього не чекали ні радянська, ні окупаційна влада. Світова історія не має аналогів таких героїчних звершень сліпої людини.

У страшні часи війни зрячі люди не побоялися довірити своє життя сліпому і пішли за ним на подвиг і на смерть. Жоден з тих, кого Батюк особисто залучив до

підпільної роботи, не зрадив товаришів. В організації була глибока конспірація, продумана її керівником. Не всі підпільники навіть знали, що фактично працюють на якусь організацію.

Батюк мав справу лише з вузьким колом керівників партизанського з'єднання «За Батьківщину» і розвідниками Центрального фронту. Навіть підпільний обком партії не знав про існування Ніжинського підпілля.

Лише той факт, що нацисти ввіймали одного з військовополонених, визволених батюківцями, привів до провалу організації. Хоча й тут повного розгрому не відбулося, і завдяки мужності й організаторським талантам Батюка більшості підпільників вдалося врятуватися. Якова Батюка, його сестру Євгенію та інших товаришів розстріляли всього за тиждень до звільнення Ніжина.

Подвиг батюківців стоїть в одному ряду з подвигами героїв Крут, молодогвардійців, сучасних кіборгів. Вони показали зразок того, як народ боронить себе сам від чужоземних загарбників.

Спонтанний рух Ніжинського підпілля, в якому аж ніяк не було помітно ролі комуністичної партії, призвів до того, що довгі роки їх подвиг замовчувався. Лише на початку шістдесятих років педагоги й учні Київської школи для сліпих розгорнули широкий пошуковий рух, збираючи свідчення про батюківців серед вцілілих підпільників Ніжина та матеріали з архівних джерел. Їх підтримали журналісти кількох молодіжних газет. І в 1965 році Якову Петровичу Батюку було присвоєне звання Героя Радянського Союзу (помертньо).

У Києві ім'ям Батюка було названо вулицю і провулок на Деміївці. Однак внаслідок подальшого перепланування району ці вулиця і провулок зникли.

На наше глибоке переконання, настав час повернути шану герою, перейменувавши одну з вулиць Києва на його честь.

Таке рішення свідчитиме про вічну пам'ять і щиру вдячність за героїзм Якова Батюка і його товаришів. У сьогоденних історичних реаліях це стане вагомим чинником у патріотичному вихованні підростаючого покоління. Постать Батюка надихала і надихає незрячих людей як приклад незламності людського духу попри фізичні обмеження, і це вкрай важливо у сьогоденній справі інтеграції інвалідів по зору в громадянське суспільство.

Цілком очевидно, що запропоноване перейменування відповідає чинному законодавству України.

Виявляється – на такі листи не обов'язково давати відповідь. Тому ми її не отримали.

А ось, що ми прочитали на сайті Київської міськдержадміністрації.

ПРОТОКОЛ № 7

засідання комісії з питань найменувань

Дата проведення: 16 червня 2016 року. Місце проведення: вулиця Хрещатик, 36, к. 514.

Присутні: Резніков О. Ю., Бондаренко В. В., Шибанов Я. М., Білокінь С. І., Бондар Г. В., Бохняк В. Я., Вербин С. О., Кальницький М. Б., Мельник І. В., Подобед П. К., Терес Н. В., Тимченко О. В., Хонда М. П.

Відсутні: Старостенко Г. В., Бенюк Б. М., Березницька Л. І., Кармазіна М. С., Криворучко Т. Г., Люта Т. Ю.

Запрошені: Мартиненко-Кушлянський Т. О., Монастирський А. І.

Порядок денний.

I. Про перейменування вулиць міста Києва

1. СЛУХАЛИ: звернення Єврейського форуму України щодо перейменування вулиці Виборзької у Солом'янському районі на вулицю Сім'ї Бродських, відомих київських меценатів.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 11, «проти» – 0, «утримались» – 2.

ВИРІШИЛИ: підтримати перейменування вулиці Виборзької у Солом'янському районі на вулицю Сім'ї Бродських та рекомендувати для винесення на громадське обговорення.

2. СЛУХАЛИ: звернення Асоціації єврейських організацій та общин України «Ваад України» щодо перейменування вулиці Мельникова у Шевченківському районі на вулицю Анатолія Кузнецова, відомого київського письменника і публіциста, автора роману-документу «Бабин Яр».

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 0, «проти» – 9, «утримались» – 4.

ВИРІШИЛИ: не підтримати перейменування вулиці Мельникова у Шевченківському районі на вулицю Анатолія Кузнецова.

3. СЛУХАЛИ: звернення БО «Київський Єрусалим» щодо повернення історичних назв:

– вулиці Тропініна у Шевченківському районі – Якубенківська;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 11, «проти» – 0, «утримались» – 2;

ВИРІШИЛИ: підтримати повернення вулиці Тропініна у Шевченківському районі історичної назви – Якубенківська та рекомендувати для винесення на громадське обговорення;

– провулку Делегатському у Шевченківському районі – Федорівський;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 9, «проти» – 1, «утримались» – 3;

ВИРІШИЛИ: підтримати повернення провулку Делегатському у Шевченківському районі історичної назви – Федорівський та рекомендувати для винесення на громадське обговорення.

4. СЛУХАЛИ: звернення ГО «Громадське об'єднання незрячих фахівців «Реаресурс» щодо перейменування вулиці Подвойського у Шевченківському районі на честь Якова Батюка.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 1, «проти» – 9, «утримались» – 3.

ВИРІШИЛИ: не підтримати перейменування вулиці Подвойського у Шевченківському районі на честь Якова Батюка.

5. СЛУХАЛИ: звернення Святошинського районного відділення

Всеукраїнського об'єднання ветеранів щодо перейменування бульвару Михайла Кольцова у Святошинському районі на честь Героя України, одного з співзасновників і першого голови Української Гельсінської Групи Миколи Руденка.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 13, «проти» – 0, «утримались» – 0.

ВИРІШИЛИ: підтримати перейменування бульвару Михайла Кольцова у Святошинському районі на бульвар Миколи Руденка та рекомендувати для винесення на громадське обговорення.

6. СЛУХАЛИ: звернення гр. Мартиненка-Кушлянського Т. О. щодо перейменування:

– провулку Горького у Голосіївському районі на провулок Поліцейський;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 0, «проти» – 9, «утримались» – 4;

ВИРІШИЛИ: не підтримати перейменування провулку Горького у Голосіївському районі на провулок Поліцейський;

– вулиці Олександра Сабурова у Деснянському районі на вулицю Сержа Лифаря;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 13, «проти» – 0, «утримались» – 0;

ВИРІШИЛИ: зняти з розгляду питання перейменування вулиці Олександра Сабурова у Деснянському районі на вулицю Сержа Лифаря з урахуванням попереднього звернення Національної скаутської організації України «Пласт» щодо перейменування вулиці Олександра Сабурова у Деснянському районі на вулицю Українського Пласту;

– вулиці Новоросійської у Дніпровському районі на вулицю Опришківську;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 12, «проти» – 0, «утримались» – 1;

ВИРІШИЛИ: підтримати перейменування вулиці Новоросійської у Дніпровському районі на вулицю Опришківську та рекомендувати для винесення на громадське обговорення.

– вулиці Ярослава Галана у Солом'янському районі на вулицю Євгена Петрушевича;

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 4, «проти» – 0, «утримались» – 9;

ВИРІШИЛИ: оскільки пропозиція про перейменування не підтримана 2/3 присутніх членів комісії, не підтримувати перейменування вулиці Ярослава Галана у Солом'янському районі на вулицю Євгена Петрушевича;

– вулиці Олександра Горовиця у Солом'янському районі на вулицю Василя Барки.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 13, «проти» – 0, «утримались» – 0.

ВИРІШИЛИ: підтримати перейменування вулиці Олександра Горовиця у Солом'янському районі на вулицю Василя Барки та рекомендувати для винесення на громадське обговорення.

7. СЛУХАЛИ: звернення громадської спілки «Асоціація татарських та башкирських промисловців та підприємців України» та БФ «Творчі діти» щодо перейменування площі Петра Кривоноса у Солом'янському районі на площу Залізничників.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 1, «проти» – 1, «утримались» – 11.

ВИРІШИЛИ: оскільки пропозиція про перейменування не підтримана 2/3 присутніх членів комісії, не підтримати перейменування площі Петра Кривоноса у Солом'янському районі на площу Залізничників.

8. СЛУХАЛИ: звернення гр. Веремій К. А. щодо присвоєння безіменній площі на перетині проспекту Володимира Маяковського та вулиці Каштанової у Деснянському районі імені Героя Небесної Сотні В'ячеслава Веремія.

ГОЛОСУВАЛИ: «за» – 2, «проти» – 1, «утримались» – 10.

ВИРІШИЛИ: оскільки пропозиція про перейменування не підтримана 2/3 присутніх членів комісії, не підтримати присвоєння безіменній площі на перетині проспекту Володимира Маяковського та вулиці Каштанової у Деснянському районі імені Героя Небесної Сотні В'ячеслава Веремія.

Прекрасна робота. Жодних зауважень. Ніякої аргументації. Такі важливі питання, і така до них зневага. Повна байдужість.

Ми часто говоримо про європейські цінності. Прекрасно. Давайте продовжимо цю розмову.

В німецькому місті Касселі знаходиться головний офіс організації «Німецький народний союз по догляду за військовими похованнями». Її заслуга полягає не тільки у догляді за цими військовими кладовищами, а і в тому, що вони стали засобом виховання миру. Зараз створюються міжнародні табори. Школярі різних країн доглядають за військовими похованнями без поділу на національності – французькі, канадські солдати, американські, англійські, німецькі, радянські. Для дітей вони всі однакові жертви світового божевілля 1939 – 1945 років.

Вони утримують ці кладовища як за рахунок держави, так і за рахунок пожертвувань. Окрім того, вони вирішують і інші завдання: виховують повагу до пам'яті загиблих, виховують співчуття до жертв війни з обох сторін без поділу на національності. Кладовище солдат – це засіб усвідомити цінність миру. Це робота проти війни.

Скажемо відверто – нам до цього далеко. А поки ми намагаємось практично всіх комуністів Радянського Союзу поховати в одній братській могилі. То на яке ж майбутнє ми розраховуємо? Але повернемося до наших героїв.

8 травня 1965 року Президія Верховної Ради Радянського Союзу своєю постановою затвердила положення про вищу ступінь відзнаки «Місто-Герой» з врученням ордена Леніна та медалі «Золота Зірка».

Важко зрозуміти, навіщо містам давати таку нагороду. Але, якщо хтось бачив у цьому необхідність, то чому б не нагородити місто Ніжин? Судіть самі: у такому невеличкому населеному пункті, яким тоді був Ніжин, виявилось стільки людей, які піднялися на смертельну боротьбу з фашистськими поневолювачами. Зазначимо, що у цій роботі ми дали далеко не повний список підпільників. Таке завдання ми перед собою не ставили. Окрім того, не треба забувати, що більша частина членів підпілля – цивільні люди, які ніколи не тримали в руках зброї. На жаль, на такі «дрібниці» радянська влада особливо не реагувала.

І ще один суттєвий момент. Усі ці два роки у Ніжині стояв досить сильний ворожий гарнізон. Німцям потрібно було охороняти залізничний вузол, аеродром, нафтобазу, інші важливі об'єкти. Через Ніжин проходили такі важливі залізничні магістралі, як Київ – Москва, Київ – Харків, Київ – Ленінград тощо. І всі ці два роки під носом у загарбників діяли наші мужні герої.

Ми повинні пам'ятати, що ці мужні люди ні перед ким присяги не складали. Цього від них не вимагалось. А от пізніше від них вимагали звіту про свою діяльність. І не для того, щоб їх нагородити, а швидше за все, щоб їх покарати. Бо народ у більшовиків завжди знаходився під підозрою – і до війни, і під час війни, і після війни.

За мужність і відвагу, виявлені у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками керівник ніжинської підпільної організації Яків Петрович Батюк у березні 1944 року був нагороджений посмертно медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» 1-го ступеня. А 8 травня 1965 року Батюку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Тоді ж Київській школі-інтернату телеграфувала відповідальна секретарка республі-

канської дитячої газети «Зірка»: «Поздоровляю, нагороджені Батюк і ви. Ми розповідали про нього ровесникам з інших шкіл, суперникам на слідопитських стежках, колегам по роботі».

Так, то була повна перемога. Яків Батюк нагороджений за своє таке коротке, але героїчне життя. Незрячі слідопити нагороджені за свою велику і досить складну пошукову роботу, якою керував їхній вихователь, ПЕДАГОГ з великої букви Ян Давидович Байтман. Вони продовжили життя легендарного героя, про якого дізналися не лише в Україні, а і далеко за її межами.

Батюківці також були нагороджені. Тим же наказом від березня 1944 року медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» 1-го ступеня нагороджені Григорій Лопатецький, Опанас Афонін (обидва – помертньо), Микола Шуст. А медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» 2-го ступеня нагороджені Галина Борисова, Галина Солодовник, Віра Смолянчук, Іван Могильний (усі – помертньо), Петро Іванович Батюк та інші.

У 1965 році у зв'язку з 20-річчя від Дня перемоги медаллю «За відвагу» нагороджені Володимир Нечай-Гумен, Віктор Нелєп, Іван Жумай, Віктор Стрельников, Ганна Опанасюк. Медаллю «За бойові заслуги» нагороджений Олександр Богдан. Тоді ж помертньо нагороджені медаллю «За відвагу» Марфа Катан, Євдокія Чернишова.

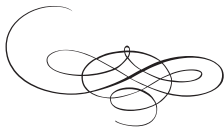
У різні роки за сукупністю відважної діяльності у підпіллі і партизанських об'єднаннях нагороджені: орденом Червоної Зірки – Володимир Мачульський та Мусій Федоряченко, орденом Богдана Хмельницького – Іван Жумай, орденом Леніна – Микола Конопатов, медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» 1-го ступеня –

Марфа та Ольга Штепури, Катерина Безручко, Федір Герасименко.

Керівник ніжинської групи оточенців, а пізніше командир партизанського з'єднання «За Батьківщину» Іван Михайлович Бовкун був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

** * **

Батюк усе життя носив темні окуляри. Без них його не пам'ятають навіть рідні. А на пам'ятнику він без окулярів. Скульптор хотів показати його обличчя, тому що і без зору Яків бачив. Серцем бачив світло визволення. Бачив перемогу в імлі відступу і відчаю, в окупації, в темряві, здавалось би, незборимої неповноцінності.

ПІСЛЯМОВА

Нещодавно я прочитав поему М. Горького «Человек». Не беру на себе сміливість зробити переклад. Тому подаю мовою оригіналу рядки, які на мій погляд могли бути викарбувані на пам'ятнику Якова Петровича Батюка:

«Иду, чтобы сгореть. Как можно ярче и глубже осветить тьму жизни. И гибель для меня – моя награда».

«Иных наград не нужно для меня, я вижу: власть – постыдна и скучна, богатство – тяжело и глупо, а слава – предрассудок, возникший из неумения людей ценить самих себя и рабской их привычки унижаться».

Таким мені видається життєве кредо Якова Батюка. не хочеться називати його патріотом, хоча насправді він таким і був. Бо це святе поняття зараз у нас зашорили, обтріпали, обліпили зовсім непотрібними епітетами. А патріотизм у нього і в його бойових товаришів був у душах, а не на трибунах і в гучних гаслах.

Зараз у школах пропонується ввести патріотичне виховання. А до цього його не було? Мабуть, згадавши про радянські часи, заговорили про військово-патріотичне виховання. От тільки ніхто не може зрозуміло пояснити, що все це означає.

Герої не виховуються у тепличних умовах. Не існує і елітних шкіл патріотизму. А громадянина в дитині виховують і школа, і сім'я, і суспільство в цілому. І коли сьогодні чуєш від багатьох людей, що вони українці, і цим вони горді, то хочеться їм відповісти: гордіться тим, що народились у вівторок.

Ще у XIX столітті Михайло Драгоманов говорив про «нову професію – любити Україну». Так от, сьогодні

новоспеченим професіоналам нагадуємо слова Івана Франка: «Ти любиш Русь за хліб і кусень сала».

От над цим нашим численним академікам, а також політикам варто добре замислитись. Та і не тільки їм. Не будемо також забувати, що подвиг одних – це злочин інших. А тому ми повинні знати і про героїв, і про злочинців.

Як зазначав римський філософ Цицерон, «життя коротке, але слава може бути вічною». Так, і пам'ять про героїв нашого народу повинна бути вічною. Бо їх безприкладне життя – то справжня наука для усіх поколінь – і сучасних, і майбутніх.

ЛІТЕРАТУРА ПРО Я. П. БАТЮКА

Андрієвський А. Стояв у лісі табір... / Під прапором Леніна (Ніжин). – 1983. – 14 вересня.

Бабич М. Слово про мужність / М. Бабич // Ніжин. вісник. – 1993. – 31 серп. (№ 99). – С. 3.

Списки і нагородні листи Ніжинської підпільної організації, виявлені в архівному фонді міськвиконкому.

Бабко Ю. В. Ніжинська підпільна комсомольсько-молодіжна організація / Ю. В. Бабко // Радянська Енциклопедія історії України. Т. 3. – К., 1971. – С. 236.

Байтман Я. Адвокат из Нежина / Комсомольское знамя. – 1965. – 16 мая.

Байтман Я., Черидниченко Д. Вони з нами ідуть до мети / Молода гвардія. – 1963. – 8, 9 вересня.

Байтман Я. Каждый день – борьба / Я. Байтман, Д. Чередниченко // Нам не забыть вас, ребята! Комсомольско-молодежное подполье в годы Великой Отечественной войны. Очерки, документальные рассказы, воспоминания. – М., 1976. – С. 82-87.

Байтман Я., Бурчак О. За перемогу треба боротись / Школяр. – 1998. №5, 6.

Байтман Я. Кожний день – подвиг. (До 60-річчя від дня народження Якова Петровича Батюка). – Школяр. – 1978. – №5. – с. 86 – 95.

Байтман Я. Уроки історії / Школяр. – 1998. – №3 – 4. – с. 37 – 48.

Бовкун И. М. Подвиг под псевдонимом. – М. : 1978. – с. 112 – 113.

Боец невидимого фронта. – В кн. : Золотые звёзды Полесья. – К. : 1973. – с. 33 – 37 с портр.

Бурчак О., Байтман Я. Забуттю не підлягає / Під прапором Леніна (Ніжин). – 1974. – 3 вересня.

Бурчак О. Цього забути неможливо / Заклик, – 1998. – № 5, 6.

Героев подвиги бессмертны: Очерки о Героях Советского Союза – уроженцев Черниговской области. – К., Политиздат Украины. – 1982. – с. 363.

Герои Советского Союза: краткий биографический словарь. – в 2 т. – М. : Воениздат, 1987, 1988.

Горобец Г. Т. Партийное подполье на Украине (1941 – 1944). – М. : Мысль, 1969. – 93 с.

Горлач Л. Н. Безсмертне серце. Баллада. – у кн. : Горлач Л. Н. Чумацький шлях. – К. : 1970. – с. 79 – 94.

Державний архів Київської області, ф. 4. спр. 12. арк. 450.

Дубина К. К. В годы тяжёлых испытаний. – К. : Обл. кн. издательство, 1962. – 263 с.

Емельянов В. Единственный слепой солдат мира. История нежинского подполья / Военно-исторический архив. – 2003. – №5. – с. 78 – 87.

Емельянов В. Антинацистський рух опору в Ніжині / Ніжинська старовина. – 2007. – № 4 – 5 (7 – 8). – с. 38.

Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Житомирська область. – К. : 1973. - с. 214 – 215 з портр.

Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Чернігівська область. – К. : 1972. – с. 437.

Кривець О. Багряними дорогами. Док. повість. – К. : Політвидав України, 1973. – с. 290 – 294.

Лубенський П., Шуст М. Подвиг у темряві /Яків Батюк/. Героїчна драма на 3 дії. – К. : Мистецтво, 1971. – 98 с. 3 портр.

Мінгазутдінов О. Ф., Суярко В. О. Яків Петрович Батюк. – К. : Нац. Університет ім. Т. Г. Шевченка, 2010. – 76 с.

Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941 – 1944. – в 2 кн. – К. : Наукова думка, 1985, кн. 1. – с. 51, 69, 290, 356. Кн. 2. – с. 210, 212, 273.

Незрячий герой великої вітчизняної. – у кн. : Нариси історії Українського товариства сліпих. Ч. 1. – Снятин: Прут Принт, 2000. – с. 46 – 49

Ніжинська підпільна комсомольсько-молодіжна організація (Я. Батюка) // Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 506.

Подвигом уславлені. Герої Радянського Союзу – партизани і підпільники України в роки Великої Вітчизняної війни. – К. : 1978. – с. 59.

По місцях комсомольської слави. Довідник-путівник. – К. : Молодь, 1959. – 384 с.

Про присвоєння звання Героя Радянського Союзу керівникам підпільних комсомольських організацій, які діяли на Україні в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Указ Президії Верховної Ради СРСР. – 8 травня 1965 р. – /Відомості Верховної Ради СРСР, 1965, 13 травня, №19, с. 440.

Радянська енциклопедія історії України. – т. 1. – К. : 1969. – с. 115.

Сафонова Є. В. У боях за Батьківщину. Вихованці Київського університету у Великій Вітчизняній війні. – К. : 2005. – с. 36.

Сербин Я. Іду на ви. Драма на 2 ч. – у кн. : Юність батьків. – К. : 1966. – с. 99 – 117.

Симоненко В. Документи свідчать / В. Симоненко // Ніжин. вісник. – 1993. – 7 верес. (№102). – с. 3.

Підпільна група Я. Батюка (за матеріалами документів з філіалу облдержархіву в м. Ніжині).

Симоненко М. Смертю хоробрих. – у кн. : В лісах над Остром. – К. : 1969. – с. 24 – 25.

Синельников Л. И. Здравствуй, Яков! /одноактная пьеса/. – в кн. : День начинается ночью. – М. : 1967. – с. 3 – 23.

Синельников Л. И. Послесловие: биографическая справка о Я. Батюке. – в кн. : Синельников Л. И. Яков Батюк. – М. : 1967. – с. 51 – 54.

Советские партизаны. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. – изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1963. – с. 400 – 401 с портр.

Спогади ветеранів-фронтовиків. – К. : 2006. – с. 185.

Стась А. О. Таємниця Ардель-Верне: Нариси / А. О. Стась. – К. : Рад. письменник, 1970. – 160 с.

С. 74-90: Про підпільну комсомольську організацію м. Ніжина, очолювану Я. Батюком.

Стась А. Человек, победивший тьму. – в кн. : Люди легенд. – вып. 3. – М. : 1968. – с. 15 – 30.

Суярко Л. Пісня про мужність /Людина і світ. – 1978. – № 5. – с. 30 – 34.

Тронько П. Бессмертие юных. – М. : Мол. Гвардия, 1958. – 168 с.

Тронько П. Т. Подвиг твоих отцов. Из истории борьбы комсомольцев и молодёжи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны. – К. : Молодь, 1968. – с. 231 – 233.

Українська РСР в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – т. 2. – К. : 1968. – с. 216.

Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945 гг. – в 3 т. - т. 1. – К. : Политиздат Украины. 1975. – с. 312.

Фёдоров А. Ф. О Якове Батюке и об этой книге. – в кн. : Шатров Е. В. Подвиг во тьме. – М. : 1968. – с. 5 – 8.

Федоров О. Підпільний обком діє. – К. : Політвидав України, 1971. – с. 59, 60, 156 – 161, 324, 329 – 332, 336.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 636, арк. 143.

Шатров Е. Подвиг во тьме. Документальная повесть. – М. : Госполитиздат, 1966. – 197 с.

Шатров Є. П. Подвиг у п'їтмі. Документальна повість. – пер. з рос. Н. І. Свечнікової. – К. : Молодь, 1966. – 216 с.

Шевчук С. Сліпий герой-підпільник /Урядовий кур'єр, – 2003. – № 84. – с. 4.

Шуст М. Н. П'їтмі не підвладні. Художньо-документальна повість. – К. : Молодь, 1973. – 112 с.

Янов Б. Последний поединок / Комсомольское знамя, – 1968. – 31 августа, 1, 3, 5 сентября.

Для написання цієї роботи були використані документи, що знаходяться у музеї Київського інтернату для незрячих дітей – спогади учасників підпілля, бійців партизанських загонів, а також рідних, друзів та знайомих загиблих героїв. Використані також і інші матеріали музею.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ I. Раннє дитинство	6
Розділ II. Шкільне життя Якова Батюка	8
Розділ III. Початок 30-х років	10
Розділ IV. Навчання в університеті. Передвоєнні роки життя Якова Батюка	15
Розділ V. Ніжин напередодні німецько-фашистської окупації	20
Розділ VI. Початок підпільної боротьби на Ніжинщині	23
Розділ VII. Боротьба з фашистами розгортається по всій Чернігівщині	27
Розділ VIII. Про партійність Якова Батюка	32
Розділ IX. Відкриття артілі для сліпих	36
Розділ X. Початок діяльності підпільної організації Якова Батюка	40
Розділ XI. Учасники спротиву продовжують боротьбу	47
Розділ XII. Особистість Батюка – керівника Ніжинського підпілля	49
Розділ XIII. У кривавій боротьбі завжди бувають жертви	53
Розділ XIV. Розповідь Я. Д. Байтмана	60
Розділ XV. Моя участь у пошуковій роботі	75
Експозиції музею Якова Батюка та інші фотоматеріали	81
Розділ XVI. Вшанування героїв	85
Додаток	87
Післямова	98
Література про Я. П. Батюка	100

Документальне видання

Олександр Бурчак

СВОЇХ ГЕРОЇВ ПОТРІБНО ЗНАТИ

*До 100-річчя від дня народження
Я. П. Батюка*

В авторській редакції

*Коректор **Тетяна Щегельська***

*Художнє оформлення та оригінал-макет
Павла Щегельського*

Підписано до друку з оригінал-макету 11. 10. 2017.
Формат 60х84/16, гарнітура Helvetika. Обл.-вид. арк. 6,1.

Друкарня ТОВ “БАРМА” м. Київ, вул. Кирилівська, 86
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія ДК 2000 від 03. 11. 2004 р.

Для нотаток

Для нотаток.